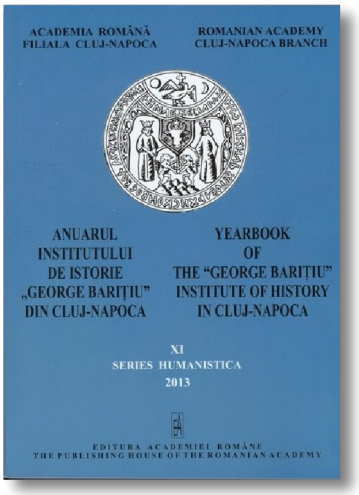

ISSN 1584-4404

Yearbook of the George Barițiu History Institute of Cluj-Napoca
Series *Humanistica*

humanistica.ro

Cornova (Basarabia), la 13 ani de la Unirea cu România: portret sanitar

Florentina Țone

How to cite this article:
Țone, Florentina (2013) *Cornova (Basarabia), la 13 ani de la Unirea cu România: portret sanitar*, Yearbook of the George Barițiu History Institute of Cluj-Napoca, Series Humanistica, Vol. 11, pp. 21–56. DOI: 10.5281/zenodo.22966278

© 2013: The Publishing House of the Romanian Academy.
Humanistica Yearbook is published online since 2003.
Submit your article to Humanistica Yearbook: secretariat.dcsu@acad-cj.ro

CORNOVA (BASARABIA), LA 13 ANI DE LA UNIREA CU ROMÂNIA: PORTRET SANITAR

Florentina Țone

Revista „Historia", Bucureşti

Abstract. *In the summer of 1931, no less then 55 researchers came to Cornova (Bessarabia) to take part in the seventh sociological monographic campaign organized by Dimitrie Gusti. This paper retraces the state of health of the Bessarabian village at the beginning of 1930s. To that purpose, I use information collected at Cornova by Dimitrie Gusti's researchers. I am particularly interested in the scholarly articles written by the members of the biological team. The biological data collected by the researchers was used to piece together what was called "the biological frame" of the village. I am, thus, analyzing the studies drafted by D. C. Georgescu regarding nutrition habits of the peasantry and the demographical changes affecting Cornova between 1817 and 1930.*

The sanitary portrait of the village was also supplemented with detailed information identified in studies written by researchers who, nor in Cornova, nor in other monographic survey campaigns, were part of the biological team. In fact, they were members of the teams which studied the peasant households (Ion Zamfirescu), the family (Xenia Costa-Foru) and spiritual manifestations (Ştefania Cristescu). In their articles I was able to identify essential details concerning the structure of the families, the births and deaths in Cornova, infant mortality, the inhabitants' illnesses and their lack of confidence in the official medicine (in parallel with the custom of resorting to practitioners of traditional healing), the nutrition regime of the peasants and the role of religious interdictions, personal hygiene and households' hygiene.

Key words: *sociological monographic campaigns, Bucharest Sociological School, rural health, rural hygiene, peasant households, rural nutrition regime, rural demography, infant mortality, traditional healing.*

1. **INTRODUCERE**

În iunie 1931, Dimitrie Gusti îi scria profesorului basarabean Ştefan Ciobanu: „Mult Stimate Domnule Coleg, Mi-a părut foarte rău că nu te-am întâlnit la Sesiunea Academiei Române. Te rog foarte mult fii bun şi primeşte cât mai bine pe Dl. Doctor Georgescu şi pe Domnişoara Cotescu, care vin în numele Seminarului de Sociologie pentru a alege un sat nimerit în Basarabia în vederea cercetărilor noastre monografice, care în acest an vor avea loc acolo. Dorim un sat vechi răzăşesc, cu sătenii care să se cheme între ei Căpitane şi situat lângă o mănăstire. Ajută-ne deci

cum poți mai bine, recomandă-ne ce ştii mai bine (oameni şi sate) şi poate să ne indici şi ceva bibliografie, deşi noi avem o mică bibliotecă asupra Basarabiei. Pe la 3–4 iulie voi fi în Chişinău cu peste 45 de monografişti, m-aş bucura să te întâlnesc. Mă bucur mai ales că voi petrece vreo 35 zile în Basarabia. Cu cele mai vii mulțumiri şi cele mai cordiale salutări moldoveneşti (şi eu sunt doar moldovan!).[1]"

În scrisoarea cu pricina, Dimitrie Gusti îşi făcea cunoscute intențiile de a organiza cea de-a şaptea campanie monografică într-un sat din Basarabia şi îl ruga pe profesorul Ciobanu să ofere sprijinul necesar alegerii unui asemenea sat celor doi trimişi ai Seminarului de Sociologie: Dumitru C. Georgescu şi domnişoara arhitectă M. Cotescu[2]. Pe principiul „avem cercetători, căutăm sat", D. C. Georgescu şi Marica Cotescu ajung la Chişinău pe 14 iunie, într-o duminică, şi părăsesc Basarabia două zile mai târziu, pe 16 iunie, când iau trenul spre Bucureşti din târgul Călăraşi. În urma acestei vizite-fulger, cei doi redactează un referat în care prezintă informații şi date statistice pentru 44 de sate din județele Lăpuşna, Orhei, Soroca şi Bălți (dintre acestea, 21 fuseseră vizitate şi, dintre ele, 12 fuseseră cercetate mai de aproape), iar la final recomandă ca alegerea să se facă dintre următoarele patru localități: Ulmu (județul Lăpuşna), Pănăşeşti (Lăpuşna), Bravicea (Orhei), Cornova (Orhei)[3]. Reținem – pentru ineditul informațiilor – coordonatele desfăşurării acestei vizite-fulger: „Ajunşi în oraşul Chişinău, la amiază, am căutat să întâlnim persoanele care trebuia a ne da informațiile necesare. Toate lipseau din oraş, cu excepția d-lui prefect Berariu, care, deşi nu primise încă telegrama d-lui subsecretar de stat Munteanu-Râmnic, ne-a primit excepțional de bine. Am fixat satele ce trebuie văzute şi un itinerariu. Seara am vizitat pe d-l Prof. Ciobanu de la care am luat unele informații, iar a doua zi de la orele 5 dimineața până la 9 seara am cercetat, cu maşina Prefecturii, județul Lăpuşna. Marți 16 iunie am plecat la Orhei, unde am fost precedați de telegrama d-lui Munteanu-Râmnic şi de o comunicare a d-lui prefect de Lăpuşna lămurind scopul venirii noastre. În lipsa d-lui prefect, d-l subprefect Spânu ne-a pus imediat la dispoziție o maşină, cu ajutorul căreia am vizitat partea de sud a județului Orhei. Seara am luat trenul spre Bucureşti, din târguşorul Călăraşi."[4]

[1] Grigore Botezatu, *Alegerea satului Cornova pentru cercetări sociologice*, în Dimitrie Gusti şi colaboratorii, *Cornova 1931*, ediție îngrijită de Marin Diaconu, Zoltán Rostás, Vasile Şoimaru, Chişinău, Edit. Quant, 2011, p. 584. Potrivit lui Botezatu, care, la rându-i, a identificat documentul în lucrarea lui Vasile Grosu, *Academicianul Ştefan Ciobanu*, Chişinău, Elan INC, 2010, p. 89, scrisoarea lui Dimitrie Gusti către profesorul Ciobanu ar fi datată 21 iunie 1931; datarea ridică însă o serie de semne de întrebare, de vreme ce referatul semnat de arh. M. Cotescu şi D. Georgescu, după vizitarea mai multor sate basarabene, e datat 18 iunie 1931.

[2] Marica Cotescu, potrivit rememorărilor şi articolelor retrospective.

[3] Informații extrase din referatul întocmit de arh. M. Cotescu şi D. Georgescu, datat 18 iunie 1931, identificat în H. H. Stahl, *Tehnica monografiei sociologice* (studiul lui Stahl, publicat de sine stătător în anul 1934, e reprodus în D. Gusti, T. Herseni, H. H. Stahl, *Monografia. Teorie şi metodă*, București, Edit. Paideia, 1999, p. 300–304).

[4] Fragment din referatul întocmit de arh. M. Cotescu, D. Georgescu şi datat 18 iunie 1931, în H. H. Stahl, *Tehnica monografiei sociologice*, ed. cit., p. 300.

Cele 12 sate cercetate mai în detaliu, atât cât se putea face în câteva ore (7 din judeţul Lăpuşna şi 5 din judeţul Orhei), au beneficiat, în referatul trimişilor Seminarului de Sociologie, de fişe amănunţite. Noi reţinem fragmente din fişa dedicată Cornovei; preotul Ion Zamă servise drept informator: „Cornova. Clădiri 373. Gospodării 371. Locuitori 1589. Distanţa de Călăraşi, 44 km; de Orhei, aproximativ 65 km. Satul, aşezat pe valea Culei, în apropiere de Năpădeni (Bălţi), pare a fi un foarte vechi sat răzăşesc. [...] Familii originare: Şoimăreştii şi Miticeştii, înzestraţi de Ştefan cel Mare [?]. Moşia, de 2500 deseatine, a mers pe bătrâni. Se cunosc genealogiile şi delniţele. Împărţirile s-au marcat pe teren prin pietre de hotar, astăzi inexistente. Sat bogat, gospodării frumoase, şcoală nouă, 2 biserici, una de piatră şi alta de lemn ridicată la 1802 şi în care astăzi nu se mai oficiază. (Preotul are odăjdii vechi rămase de la înaintaşi). [...] Satul are vii, livezi şi pământ de agricultură. Apă potabilă. Moşia răzăşească se învecineşte cu moşia mănăstirii Hârjauca, reşedinţă ocazională a I.P.S.S. Mitropolitului Basarabiei. Mănăstirea a avut o veche şcoală bisericească moldovenească."[5]

La finalul referatului, D. C. Georgescu şi arhitecta Marica Cotescu oferă informaţii care se puteau dovedi utile monografiştilor în viitoarea campanie dintr-unul dintre satele basarabene recomandate: „Cât priveşte confortul, acesta este peste tot acelaşi, în speţă, mulţumitor; gospodarii, poate bănuitori, în orice caz gazde bune şi oameni foarte cumsecade. Aprovizionarea, deşi dificilă, e bună graţie sprijinului aparatului administrativ, care cel puţin de data aceasta, l-am întâlnit excepţional de atent şi prevenitor. Campania, totuşi, presupune unele renunţări, dacă nu chiar mici sacrificii. Pentru încheiere şi cu titlu de informaţii generale, putem adăuga: pădurile din apropierea satelor pot fi numai de tufani; apele din Basarabia, atunci când sunt, pot fi numite mai curând bălţi sau mlaştini, mai rar iazuri, în orice caz numai impropriu râu; apa de băut, calitativ mulţumitoare. În schimb, ca menţiune specială, pretutindeni se găsesc livezi de pomi fructiferi şi mai ales vii."[6]

Astăzi ştim că localitatea Cornova din judeţul Orhei a fost preferată celorlalte, iar sociologul Henri H. Stahl motivează alegerea: „Cornova a fost astfel ales ca fiind foarte caracteristic, prin problematica pe care o ridica, întregii regiuni, în locul Ulmului care era prea mare (de unde dificultăţi de lucru pentru o monografie care voia să epuizeze complet materialul) şi care era şi mai înaintat pe drumul urbanizării sale."[7] Acelaşi Stahl reţine pentru istorie coordonatele campaniei: ea s-a desfăşurat în perioada 25 iunie–13 august 1931 şi a presupus participarea a nu mai puţin de 55 de monografişti[8].

[5] *Ibidem*, p. 302–303.
[6] *Ibidem*, p. 304.
[7] *Ibidem*, p. 305.
[8] H. H. Stahl, *Şcoala monografiei sociologice*, în M. Vulcănescu, Tr. Herseni, G. Vlădescu-Răcoasa, Em. Bucuţa, I. Zamfirescu, H. H. Stahl, Apostol D. Culea, O. Neamţu, *D. Gusti şi Şcoala sociologică de la Bucureşti*, Bucureşti, Institutul Social Român, 1937, p. 199. Spre deosebire de planurile lui Dimitrie Gusti, expuse în scrisoarea către profesorul Ştefan Ciobanu, monografiştii au ajuns la Cornova mai devreme de 3–4 iulie; iar campania propriu-zisă s-a întins pe 50 de zile, nu pe 35; în plus, cei „peste 45 de monografişti" au fost în realitate 55.

Prima impresie a fost cu totul contrară imaginii favorabile care se desprindea din referatul realizat de D. C. Georgescu şi Marica Cotescu („Sat bogat, gospodării frumoase...”). În volumul de memorii publicat în 1981 – chiar la cincizeci de ani de la campania monografică desfăşurată la Cornova –, Stahl a înregistrat sec: „Satul era însă deplorabil de urât ca înfăţişare, casele fiind mai sărace decât cele din Nerej, majoritatea lor fiind din bârne şi pământ, uneori având şi forme rotunde cu aspect preistoric.”[9] Instantaneele fotografului Iosif Berman – unul dintre cei mai cunoscuți fotografi ai perioadei interbelice, fotograf oficial al Casei Regale[10] şi colaborator apropiat al monografiştilor[11] – o confirmă: multe dintre case arată ca nişte bordeie, lipite cu lut şi văruite, acoperite fiind cu straturi groase de paie şi stuf; pământul e arat cu pluguri de lemn, trase de boi, copiii aleargă desculți prin noroaiele satului, iar femeile sunt, şi în faţa porții, dar şi la horă, îmbrăcate la fel: cămăşi şi fuste simple, din pânză, şi capete acoperite cu basmale negre sau înfăşurate în tulpane de culoare albă. Nimic din portul tradițional nu se mai păstra la Cornova; o imagine cenuşie, dezolantă, aflată în contrast evident cu fotografia de propagandă care-l înfățişează pe Dimitrie Gusti, în costum alb, cu pălărie şi baston, într-un câmp cu floricele[12].

După experiența cercetării portului popular de la Fundul Moldovei, Drăguş sau Runcu, monografista Paula Gusty nu reuşea, de pildă, să regăsească la Cornova vechiul său obiect de studiu: „Era cu totul altceva. Satul era sat, pentru că nu era pavat, n-avea canalizare, erau casele mai mici, dar pentru mine în special a fost o dezolare. Eu n-am avut... nu prea am avut ce face acolo, [fetele] erau îmbrăcate absolut ca la oraş, cu fuste şi cu bluze sau rochițe întregi din pânzeturi cumpărate şi croite acolo...”[13] Şi, fapt surprinzător pentru tinerii profund urbani care descindeau din Vechiul Regat, Cornova – la 13 ani de la Unirea cu România – nu se dezmeticise încă din țarism[14]. Mihai Pop este cel care povesteşte, într-un interviu

[9] Henri H. Stahl, *Amintiri şi gânduri din vechea şcoală a „monografiilor sociologice”*, Bucureşti, Edit. Minerva, 1981, p. 161.

[10] Florentina Țone, *Iosif Berman, „omul cu o mie de ochi”*, „Historia”, anul X, nr. 105, septembrie 2010, p. 51–55.

[11] În 1931, pregătind campania de la Cornova, profesorul D. Gusti îi scria lui Iosif Berman: „Scumpe Domnule Berman, te rog mult, foarte mult, pleacă în astă seară la Cornova! Ne eşti dator cu această călătorie! Lucrările noastre bogate, o ştii, sunt compromise pentru că n-au partea documentară fotografică! [...] Fără concursul d-tale, ne compromiți tot lucrul! Şi e păcat de munca noastră! Nu-i aşa că pleci în astă seară? Îți mulțumesc din inimă şi-ți strâng mâna cu veche prietenie! Cordial, D. Gusti” (scrisoare din arhiva personală a Luizei Berman, fiica fotografului Iosif Berman; am avut acces la acest document în timpul mai multor convorbiri de istorie orală realizate cu Luiza Berman pe parcursul anilor 2000).

[12] Fotografii reproduse în Dimitrie Gusti şi colaboratorii, *Cornova 1931,* ed. cit., p. 817–848; fotografia cu Dimitrie Gusti se află pe coperta lucrării. Multe dintre instantaneele realizate de Iosif Berman la Cornova se află în arhiva Muzeului Național al Satului „Dimitrie Gusti” din Bucureşti.

[13] Paula Herseni (fostă Gusty), *Erau oamenii mai apropiați unii de alții*, în Zoltán Rostás, *Sala luminoasă. Primii monografişti ai Şcolii gustiene*, Bucureşti, Edit. Paideia, 2003, p. 211.

[14] Zoltán Rostás, *Cornova, satul basarabean care, la 1931, nu se dezmeticise încă din țarism*, „Historia”, anul XII, nr. 125, mai 2012, p. 68–71.

de istorie orală acordat sociologului Zoltán Rostás în anii ’80, episodul în care bătrânele satului, la auzul imnului „*Boze ţare*” intonat de fanfară, s-au aşezat în genunchi şi au început să-şi facă cruci: „Din punctul de vedere al folclorului cred că n-a fost aşa de grozav ca în alte părţi. Mai întâi şi întâi că n-aveau muzică, ei cântau după fanfară, şi în sat nu era fanfară, şi atunci noi am aflat că e o fanfară într-un sat vecin, şi am tot vrut să aducem fanfara de acolo, şi fanfara a tot refuzat să vină. Şi atunci, într-o bună zi, şeful de post a hotărât să ne aducă fanfara. Şi s-a dus, şi i-a arestat. Şi i-a adus cu căruţa, şi ăia când au aflat de ce i-a adus, au fost pân’ la urmă foarte fericiţi. *S-au aşteptat la mai rău...* Da. Şi noi stăteam în casă, Brăiloiu n-a fost la Cornova, eu stăteam cu Harry Brauner în casă, şi înregistram, şi erau nişte babe, şi atuncea babele stăteau pe laviţă, şi noi stăteam cu fanfara şi înregistram. Şi la un moment dat eu le-am spus ălora de la fanfară: «Da’ voi imnul ăla *Boze ţare* îl ştiţi?» şi ei au zis «Cum să nu!» şi au început să cânte. Şi atunci toate babele s-au pus pe genunchi, şi au început să-şi facă cruce. Adică aşa erau ei de pătrunşi de chestia asta, nu era o glumă.”[15] La rândul său, statisticianul Roman Cresin făcea în aceiaşi ani ’80 o observaţie interesantă vizavi de procesul de rusificare a Cornovei, care continua şi după Unirea cu România prin intermediul unui agent cu totul neobişnuit, preotul Zamă: „Cornova era un sat foarte interesant, de răzeşi, pur românesc, însă Popa Zamă, care a făcut teologie la Kiev, a fost amorezat de nume ruseşti, şi tuturor copiilor din sat le-a dat nume de Kolea, Vera. [*râde*] Or, Cornova era pregătit pentru Liga Naţiunilor, ca să dovedească că Basarabia este românească. Aşa... Şi pe urmă găseam acolo curios că lumea învăţa pe copii limba rusă. Deşi era şcoală românească. De ce îi învăţaţi ruseşte? E limba ţarului! [*râde*]”[16].

2. „RÂIA TRECE, ARTICOLELE RĂMÂN”

În 1931, anul campaniei de la Cornova, Emil Turdeanu n-avea nici 20 de ani. Terminase anul III la Facultatea de Filosofie şi Litere a Universităţii din Bucureşti şi fusese cooptat printre monografiştii care plecau în Basarabia[17]. Avea să fie singura sa participare la campaniile monografice organizate de Dimitrie Gusti, iar peste ani, în 1995, Turdeanu va rememora episodul – începuturile sale ştiinţifice, de fapt – în cheie amuzată şi cu ochi nostalgic. Citǎm *in extenso* din povestirea sa, fie şi numai pentru că oferă informaţii la prima mână despre viaţa monografiştilor la Cornova, dar şi amănunte esenţiale privind starea sanitară a localităţii şi modul în care îi afecta aceasta pe cercetători.

[15] Mihai Pop, *Arhiva de folclor... la şura de fân*, în Zoltán Rostás, *Sala luminoasă. Primii monografişti ai Şcolii gustiene*, ed. cit., p. 304; am păstrat şi intervenţia intervievatorului, sociologul Zoltán Rostás, şi am redat-o cu caractere italice.

[16] Roman Cresin, *Cel mai plăcut concediu pe care l-am avut eu în viaţă*, în Zoltán Rostás, *Sala luminoasă. Primii monografişti ai Şcolii gustiene*, ed. cit., p. 98.

[17] Zamfira Mihail, *Emil Turdeanu şi Basarabia*, în Dimitrie Gusti şi colaboratorii, *Cornova 1931*, ed. cit., p. 564.

Iată-l, aşadar, pe Emil Turdeanu reconstituind campania cornoveană, la 64 de ani de la desfăşurarea ei: „La campania monografică din vara anului 1931, organizată de Institutul Social din Bucureşti, sub conducerea profesorului D. Gusti, la Cornova, am participat în calitate de «vechist» (aşa ne numeau colegii pe cei care studiam literatura veche românească). Am fost însărcinat, la propunerea prof. N. Cartojan, să culeg tradiţiile istorice şi legendele religioase ale satului. [...] La Cornova, am plecat cu un prieten ceh, care făcea pe atunci studii la Bucureşti, ca bursier, Jaroslav Kudrnovsky. Studia limbile romanice şi, ca atare, îl interesa într-o oarecare măsură şi graiul popular. Am fost găzduiţi în casa unui ţăran care ne-a cedat odaia «de zestre» (zic eu, nu ştiu dacă era chiar aşa), cu blide, căni, covoare şi perne, toate frumos învârstate sau ţesute. Dar cum n-a vrut să ne cedeze şi paturile (nu-mi mai aduc aminte dacă era unul sau două), dormeam pe două lavițe de lemn, înguste. Ne spălam la o fântână din vecini. Baie făceam într-o troacă (albie), afară, în dosul casei, după ce se însera. Copleşiţi de căldură, am căutat odată, cu Kudrnovsky, să găsim un alt mijloc de a ne răcori. Era lângă sat un fel de eleşteu, mai mult o băltoacă mare. Ne-am zis că am putea să ne muiem măcar picioarele, ca să mai scăpăm de năduf. Dar abia am vârât un picior în apa tulbure şi ne-a năpădit o sumedenie de lipitori, negre şi grase, de n-am ştiut cum să scăpăm de ele mai repede. [...] La Cornova, am cunoscut pe Ştefania Cristescu. Era o persoană vioaie, întreprinzătoare, din grupul celor «fruntaşi»: Mircea Vulcănescu, Henri H. Stahl, Harry Brauner, Traian Herseni, Victor Rădulescu-Pogoneanu, Mihai Pop, Anton Golopenția ş.a. Faţă de ei, eu eram marginal şi mititel: un delegat al seminarului de literatură veche, nu un monografist «en titre». Amintirea cea mai vie care mi-a rămas din această ambianţă este «serbarea» cu care am încheiat campania monografică. Fiecare secție şi-a prezentat «artiştii» săi, care au evocat, în termeni mai mult sau mai puțin persiflanți, activitatea depusă. Victor Rădulescu-Pogoneanu, de exemplu, recită, pe o arie cunoscută, această «scrisoare» adresată părinților săi: «Mamă, iarăşi doarme fi-tu / Iarăşi trage flitu / În satul de aici. / Nu-i nici frig, nu-i nici căldură, / Alții-mi dau mâncarea-n gură...» (Restul l-am uitat). («Flitul» era un lichid insecticid – *fly-tox* – care se difuzează cu o pompă: de aici expresia «a trage flitu», a sforăi, ca pompa care ejectează flitul.) Într-adevăr, era o căldură dogoritoare la Cornova, în vara aceea, încât după-amiaza dormeam cu toții, ca leii. [...] Întors la Bucureşti, prima mea grijă a fost să mă vindec de o mâncărime de piele, contactată în acest sat cu puține fântâni şi cu mult praf; a doua grijă a fost să redactez articolul despre «hârțoaga» primită în dar de prof. Gusti. Aşa a apărut, în 1932, primul meu articol cu firave pretenții ştiințifice. Eram tare mândru că mi-am început «cariera» într-un volum atât de prestigios şi de masiv (cam o mie de pagini în –4), ca acel al «Arhivei pentru ştiinţă şi reforma socială» din anul 1932. Multă vreme după aceea, mi-am repetat – mai în glumă, mai în serios – zicala creată ad-hoc: «Râia trece, articolele rămân.» Aşa au trecut şi alte

necazuri, şi nu puţine, dar au rămas studiile, câte m-am priceput şi câte m-au lăsat vremurile ca să le scriu."[18]

3. RECONSTITUIREA STĂRII DE SĂNĂTATE A CORNOVEI. OBSERVAŢII PRELIMINARE

După această lungă introducere în atmosfera campaniei cornovene, dar înainte de a merge mai departe, câteva observaţii se impun. Ne propunem, aşadar, să reconstituim portretul sanitar al satului, pornind de la informaţiile strânse de monografişti în vara anului 1931. Ne gândim mai cu seamă la componenţii echipei biologice; cei care aveau – în fiecare campanie – sarcina de a studia „cadrul biologic" al localităţii[19]. Avem un atu: spre deosebire de alte campanii monografice (a se vedea campania de la Fundul Moldovei, din vara lui 1928, de pildă), la Cornova cunoaştem cu certitudine componenţa echipei biologice. Aceasta, de vreme ce campania a fost urmată de un ciclu de conferinţe organizat de Institutul Social Român, în care au fost expuse rezultatele „deplasării" în satul basarabean. În ziua de 17 februarie 1932 au fost prezentate, astfel, studiile efectuate sub umbrela cadrului biologic: R. Cresin, Igor Measnicov[20] şi N. Popescu au susţinut prezentarea intitulată *Statistica demografică*, dr. Mesrobeanu – *Serologie*, drd. Dimitrie Georgescu – *Cadrul biologic al satului*, dr. Belciu – *Asistenţa medicală*, drd. Feneşan – *Rezultatul reacţiunilor Meinecke*, drzi. sublt. Stoica şi Ungureanu – *Prezentări de fişe familiale biologice*[21].

Foarte important: din titlurile prezentărilor de mai sus înţelegem în ce direcţii de cercetare (şi acţiune) a mers în totalitatea ei echipa biologică de la Cornova; şi avem, în plus, date esenţiale privind preocupările fiecăruia dintre componenţi: R. Cresin, I. Measnicov şi N. Popescu au făcut statistica demografică a Cornovei, dr. Belciu a oferit informaţii despre asistenţa medicală desfăşurată în localitate, drd. Feneşan a luat sânge pentru reacţiile de diagnosticare a sifilisului, dr. Mesrobeanu – de asemenea, analize de sânge (pentru identificarea, probabil, a grupelor sanguine), iar doctoranzii Stoica şi Ungureanu s-au ocupat de întocmirea fişelor biologice ale sătenilor.

La rândul său, D. C. Georgescu – aşa cum a rămas cunoscut în istoria Şcolii sociologice de la Bucureşti monografistul Dumitru C. Georgescu – s-a referit în

[18] Emil Turdeanu, *Într-un sat basarabean (Cornova, 1931)*, „Revista de istorie şi teorie literară", an XLIII, nr. 3–4, iulie-decembrie 1995, în Dimitrie Gusti şi colaboratorii, *op. cit*., p. 523–526.

[19] Campaniile monografice organizate în sate în anii 1920–1930 s-au sprijinit pe o teorie aparte, fundamentată de profesorul Dimitrie Gusti: teoria cadrelor şi a manifestărilor. Astfel, în concepţia teoretică a lui Gusti, „biologicul" era unul dintre cadrele condiţionante; acela care ar fi determinat un anume fel de manifestare a vieţii sociale în comunitatea studiată.

[20] Numele de familie ale acestor doi cercetători au fost redate diferit pe parcursul anilor, mai cu seamă de către Henri H. Stahl; în ce ne priveşte, vom folosi variantele românizate: Cresin, Measnicov.

[21] H. H. Stahl, *Şcoala monografiei sociologice*, ed. cit., p. 200.

cadrul prezentării sale la „cadrul biologic" al satului basarabean, studiind chestiuni privind mişcarea populației şi alimentația rurală. Iată: cercetătorul a publicat în 1932, în „Arhiva pentru ştiința şi reforma socială", studiul intitulat *Evoluția demografică a satului Cornova 1817–1930*[22], acesta fiind, de altfel, şi debutul său editorial. Iar între rezultatele campaniei desfăşurate în Basarabia, amintim şi comunicarea pe care a susținut-o același D. C. Georgescu la Bruxelles, în 1935, în cadrul celui de-al XII-lea Congres internațional de Sociologie. Intitulată *Considérations sur l'alimentation de la population paysanne de Roumanie*, comunicarea are în centrul ei date culese la Cornova, în 1931, şi la Drăguş, în 1932, şi a fost publicată, la rându-i, în 1936, în numărul special, dedicat lui Gusti, „Archives pour la Science et la Reforme Sociale. Mélanges D. Gusti: XXI ans d'enseignement universitaire"[23].

Pe baza acestor două studii redactate de către D. C. Georgescu – cu diferențe evidente în ce priveşte gradul de aprofundare a tematicii, după cum vom vedea – putem trasa deja câteva tuşe importante ale portretului sanitar al localității basarabene la începutul anilor '30. Suntem, astfel, în măsură să reconstituim evoluția demografică a Cornovei în intervalul 1817–1930, un „caz unic, după câte ştim, în literatura noastră similară, de a putea urmări mişcarea populației unui sat, pe o perioadă comparativ vastă, de 114 ani"[24]. Şi, alături de această privire detaliată asupra naşterilor, a deceselor, a epidemiilor, a mortalității infantile, a cauzelor de deces, în perioada menționată, cu interpretările de rigoare, D. C. Georgescu realizează în cel de-al doilea studiu amintit şi o scurtă caracterizare a obiceiurilor alimentare ale cornovenilor, de vreme ce în vara lui 1931 a cercetat în acest sens 12 familii din localitate, totalizând 63 de persoane[25]. Nu este, din păcate, o prezentare exhaustivă a tematicii: D. C. Georgescu alege să se refere în articol cu precădere la alimentația satului Drăguş, informațiile obținute la Cornova servind, în mod paradoxal, doar la verificarea anumitor observații privind Drăguşul. Concluziile monografistului sunt însă valabile şi în cazul localității basarabene; şi, în general, în cazul întregii pături rurale a României.

Dar imaginea sănătății satului poate şi va fi completată cu amănunte cuprinse în lucrările unor cercetători, care, nici la Cornova, nici în alte campanii, nu au activat în cadrul echipei biologice. Sunt membri ai echipelor care studiază

[22] D. C. Georgescu, *Evoluția demografică a satului Cornova 1817–1930*, „Arhiva pentru ştiința şi reforma socială", an X, nr. 1–4 [ianuarie–decembrie] 1932, p. 74–117.

[23] D. C. Georgesco, *Considérations sur l'alimentation de la population paysanne de Roumanie*, Communication au XII-e Congres International de Sociologie, Bruxelles, 1935 (în „Archives pour la Science et la Reforme Sociale. Mélanges D. Gusti: XXI ans d'enseignement universitaire", XIII-e Annee, I, Bucarest, 1936, p. 2–32).

[24] D. C. Georgescu, *Evoluția demografică a satului Cornova 1817–1930*, în Dimitrie Gusti şi colaboratorii, *op. cit*., p. 32–73.

[25] Idem, *Considérations sur l'alimentation...*, ed. cit., p. 2.

gospodăriile (Ion Zamfirescu[26]), familia (Xenia Costa-Foru[27]) sau manifestările spirituale (Ştefania Cristescu[28]), iar în articolele lor identificăm informaţii esenţiale despre alcătuirea familiilor cornovene, despre naşteri şi decese, despre mortalitatea infantilă, despre bolile locuitorilor şi neîncrederea în medicina oficială (fenomen pe care îl aşezăm în oglindă cu obişnuinţa de a apela la reprezentanţii medicinei empirice), despre alimentaţie şi posturi religioase, despre igiena personală, igiena odihnei, igiena locuinţei şi a dependinţelor. Numeroasele observaţii sanitare regăsite în articolele şi studiile monografiştilor participanţi la această campanie – că sunt ei membri ai echipei biologice sau nu – fac posibilă alcătuirea unui tablou închegat, dacă nu complet, al sănătăţii Cornovei la începutul anilor 1930.

4. UN REPREZENTANT AL ECHIPEI BIOLOGICE ÎN ACŢIUNE. REZULTATE EFECTIVE: DEMOGRAFIE ŞI ALIMENTAŢIE

Către mijlocul lui februarie, în 1932, „Adevărul" anunţa într-o ştire din pagina 2: „Azi, la ora 9 seara, va avea loc, în sala «Vasile Pârvan» a Facultăţii de Filosofie şi Litere, a 6-a comunicare din ciclul consacrat, de Secţia sociologică a Institutului Social Român, prezentării materialului cules cu prilejul campaniei monografice întreprinse în comuna Cornova din judeţul Orhei. D-l dr. Dimitrie Georgescu va prezenta *Cadrul biologic al satului şi statistica demografică a Cornovei pentru ultimii 100 de ani* (...)."[29] Potrivit aceleiaşi ştiri, în aceeaşi seară, domnii Roman Cresin şi Measnicov urmau, la rândul lor, să prezinte *Statistica demografică actuală* a satului[30]. Înţelegem în acest moment cum s-au împărţit sarcinile în campania din Basarabia, cât priveşte chestiunile de ordin demografic. De altfel, fragmente din texte ale monografiştilor, coroborate cu poveştile lui Cresin privind campania, aşa cum sunt ele rememorate într-un interviu de istorie orală din anii '80, ne conduc la concluzia că Roman Cresin făcea parte din grupul de statisticieni care preceda sosirea monografiştilor şi o pregătea, prin informaţiile obţinute. Iată ce povesteşte, de pildă, Cresin cu privire la prima campanie la care a

[26] Ion Zamfirescu, *Contribuţii la cercetarea unei gospodării ţărăneşti din satul Cornova*, „Arhiva pentru ştiinţa şi reforma socială", an X, nr. 1–4 [ianuarie-decembrie] 1932, p. 480–520.

[27] Xenia C. Costa-Foru, *Cercetarea monografică a familiei. Contribuţie metodologică*, Bucureşti, Fundaţia „Regele Mihai I", 1945; noi am citit fragmente din această teză de doctorat în Dimitrie Gusti şi colaboratorii, *Cornova 1931*, ed. cit., p. 317–400.

[28] Ştefania Cristescu, *Practica magică a descântatului de „strâns" în satul Cornova*, „Arhiva pentru ştiinţa şi reforma socială", an X, nr. 1–4 [ianuarie-decembrie] 1932, p. 371–380; Ştefania Cristesco, *L'agent magique dans le village de Cornova*, „Archives pour la Science et la Reforme Sociale. Mélanges D. Gusti: XXI ans d'enseignement universitaire", XIII-e Annee, I, Bucarest, 1936, p. 119–137; Ştefania Cristescu, *Frecvenţa formulei magice în satul Cornova*, „Sociologie Românească", an I, nr. 4, aprilie 1936, p. 11–18.

[29] *De la Institutul Social Român*, „Adevărul", anul XLV, nr. 14764, 18 februarie 1932, p. 2; anunţul privea însă seara de 17 februarie.

[30] *Ibidem*.

participat, cea de la Drăguş, din 1929 (informaţiile sunt însă valabile pentru toate celelalte participări ale sale): „Mi-aduc aminte, când m-am dus eu la el [la Dimitrie Gusti – n.n.], m-am prezentat, doresc să lucrez cu dumneavoastră, el zice: dar ce specialitate ai? Sunt statistician. A, tocmai asta îmi trebuie mie, poftim bani, du-te la Drăguş, şi să faci acolo cercetare statistică. Zic, cum? Unde? De când? Uite, poftim, Mitu Georgescu îţi dă fişe, te duci cu Nae Popescu, cu Faust Ştefănescu şi nu ştiu cu cine, şi faceţi acolo cercetare. Şi când venim noi, să fie totul gata! *Deci, înainte de a se apuca de monografie, satul trebuia prelucrat statistic.* Trebuia prezentată situaţia statistică a satului. Şi în felul acesta am devenit eu monografist. Şi, în sfârşit, am făcut recensământ, am prelucrat, când a venit profesorul cu întregul grup, am prezentat materialul, am spus care e situaţia, populaţia, împărţire, familii, situaţie economică, ce am observat eu acolo, lucruri care ar fi interesante. Am spus chestiile astea, şi în felul acesta misiunea mea a fost terminată. Totuşi, eu am rămas acolo în continuare, pentru diferite lucrări care trebuiau să fie finite, prelucrate. Lucram în continuare cu grupul meu de statisticieni."[31]

Informaţiile sunt confirmate şi de Henri H. Stahl, care, într-o lucrare de popularizare a activităţii Şcolii sociologice de la Bucureşti, publicată în epocă, aminteşte: „Cu câteva săptămâni înainte de plecarea generală a monografiştilor, pleacă să facă statistica satului echipa statisticienilor, întăriţi pentru această primă muncă a lor de către o serie de monografişti specializaţi, care vor face slujba de recenzori. Statisticienii iau cel dintâi contact cu satul şi lucrul nu este uşor, pentru că satul întotdeauna se arată în primele zile foarte speriat de invazia monografiştilor cu scopuri care pentru ei rămân nelămurite. Odată statistica terminată şi strânse datele brute de cifre, statisticienii încep prelucrarea acelora care sunt absolut necesare sociologului şi pe care monografiştii, la sosirea lor în sat, vor trebui să le aibă gata, la dispoziţia lor. Apoi în tot cursul campaniei statisticienii vor prelucra acele date care li se vor cere de către cercetătorii izolaţi, pentru nevoile problemelor lor, în paralel cu munca cealaltă de statistică făcută pe cazuri particulare."[32]

Sarcinile lui Roman Cresin precedau, aşadar, campania monografică propriu-zisă, dar la Cornova, spre deosebire de celelalte participări ale sale, a avut şi ceva necazuri administrative: „Da, în toate cele patru monografii la care am participat eu am plecat cu trei săptămâni înainte. Când am venit la Cornova, întâi şi întâi ne-am aşezat acolo, şi pe urmă mă cheamă tovarăşul plutonier. Ce căutaţi dumneavoastră aici? [*râde*] De ce aţi venit aici, cu cine… Imediat telefon lui Gusti. Gusti ne-a scăpat de arest. Aşa era în Basarabia pe vremuri…"[33] Înţelegem din toate cele de mai sus că Roman Cresin, Igor Measnicov şi N. (Nicolae/Nae) Popescu au ajuns la

[31] Roman Cresin, *Cel mai plăcut concediu pe care l-am avut eu în viaţă*, ed. cit., p. 96; am păstrat şi întrebările/intervenţiile sociologului Zoltán Rostás şi le-am redat cu caractere italice.

[32] H. H. Stahl, *Tehnica monografiei sociologice*, ed. cit., p. 305–306.

[33] Roman Cresin, *Cel mai plăcut concediu pe care l-am avut eu în viaţă,* ed. cit., p. 101.

Cornova înaintea celorlalți monografişti, realizând un stop-cadru al localității basarabene, din punct de vedere demografic, în anul 1931; iar că D. C. Georgescu, sosit mai târziu, cu restul echipei, a realizat o cercetare despre mişcarea populației satului în ultimii 114 ani, adică de la 1817 la 1930. În articolul publicat un an mai târziu, monografistul lasă să se înțeleagă că a avut noroc: „Acest material a putut fi adunat grație faptului că în satul Cornova s-au păstrat cărțile bisericeşti de stare civilă încă din anul 1817, iar cei câțiva ani care lipsesc au fost extraşi din arhiva Consistoriului bisericesc din Chişinău."[34]

Articolul *Evoluția demografică a satului Cornova 1817–1930* ne dezvăluie un cercetător interesat în mod particular de metoda statistică, pe care o foloseşte masiv în campaniile monografice. Înainte de toate, un stop-cadru pe punctele de început şi de final ale perioadei: în 1817, în Cornova trăiau 374 de locuitori; se născuseră pe parcursul anului unsprezece copii (6 băieți şi 5 fete) şi muriseră opt persoane (4 bărbați şi 4 femei)[35]. La finalul intervalului, în 1930, locuiau în Cornova 1.573 persoane; se născuseră 82 de copii (45 de băieți şi 37 de fete) şi muriseră 29 (15 bărbați, 14 femei)[36]. În plus, în perioada 1817–1930, potrivit datelor strânse de monografistul D.C. Georgescu, în Cornova se născuseră 4.412 persoane (2.301 bărbați, 2.111 femei) şi muriseră 3.219 (1.669 bărbați, 1.550 femei)[37]. Monografistul din echipa biologică se opreşte mai cu seamă asupra unui moment din istoria sanitară a localității, în care populația a fost efectiv decimată, „grava pierdere suferită prin epidemia de holeră din anul 1831"[38], insistând şi explicând consecințele acesteia din punct de vedere demografic: „Importanța epidemiei de holeră din acel an a stat în faptul că a suprimat în special elemente mature şi valide, ceea ce explică şi excedentul surprinzător de minim al decadei 1831–1840, care s-a soldat cu un plus de numai 18 locuitori, față de 53 al decadei anterioare şi 93 al celei imediat următoare."[39]

Numărul mare de morți de holeră stârnise, pare-se, şi atenția autorităților sanitare din vremea administrației țariste. Un anume I.I. Fărcăşanu rememora, într-un articol apărut la începutul lui 1934 în publicația „Credința", o întâlnire cu preotul Ion Zamă din localitatea basarabeană: „Mântuisem lucru[l] şi rămâneam încă o noapte în Cornova Orheiului. Ne-am aciuat de cu ziua, în casa preoțească, începând de timpuriu un revelion pe care voiam să-l încheiem în vin. Către seară, a venit şi popa Zamă, însoțit până la prag de zâmbetul bun al preotesei bătrâne, fetişcana de altădată. Şi s-a încins cheful la toartă. N-a durat mult, fiindcă plecarea noastră îl îndemna pe preot la vorbă. A început cu doctorul. — Ei, cum ți-a mers

[34] D. C. Georgescu, *Evoluția demografică a satului Cornova 1817–1930*, în D. Gusti şi colab, *op. cit*., p. 32.
[35] *Ibidem*, p. 34.
[36] *Ibidem*, p. 37.
[37] *Ibidem*, p. 37–38.
[38] *Ibidem*, p. 38.
[39] *Ibidem*.

lucru[l], domnule Ionescu? — Bine, părinte, foarte bine, am izbutit să sfârşesc statistica mortalității de la 1800 şi până azi. Am lucrat toată vara pe condicile pe cari ai avut bunătatea să mi le dai şi am sfârşit-o, în fine, acum. Am date foarte interesante, cred că vor face vâlvă la Bucureşti. Popa Zamă a zâmbit şi a întors vorba aiurea. Ne-a mai întrebat despre documentele găsite, ne-a povestit câte ceva despre trecut şi s-a întors la condici, adresându-se tot doctorului: — Ştii! pe vremuri, sub ruşi, mi-au făcut inspecție la condicile de pe cari ai ridicat dumneata colbul de douăzeci de ani. A venit un doctor de la Chişinău şi le-a puricat mai pe îndelete. Într-un târziu, m-a întrebat: Bine, părinte, da' ce au toți de mor de holeră în satul ăsta? — Dacă nu ştiu altă boală, i-am răspuns. Învață-mă dumneata alta şi-or muri de alta. Popa a râs tare, de prostia rusului, ar fi vrut să pară, şi a găsit ecou în zâmbetele noastre mai mult înțepenite."[40]

Potrivit studiului lui D. C. Georgescu, Cornova s-a confruntat cu o epidemie serioasă de holeră în perioada mai-august a anului 1831 şi cu una mai puțin importantă în iulie-septembrie 1848. Cercetătorul a găsit însă de cuviință să semnaleze în studiul său şi alte epidemii izbucnite în sat, care s-au soldat, de fiecare dată, cu un excedent anual negativ al populației: „epidemiile de variolă din 1820, 1832, 1839, 1917; alte febre eruptive (morbili şi scarlatină) în 1850, 1883 şi 1920; dizenteria şi gastro-enteritele în genere, în 1833, 1856, şi foarte gravă în iulie-august 1882; tifosul sub toate formele, endemic aproape în 1827, 1829, 1866, foarte grav în 1867–1868 şi 1917, 1919, 1920, difteria şi angina infecțioasă, în 1878, 1879 şi 1897, gripă în anul 1918 etc."[41]

În continuare, cercetarea lui D. C. Georgescu se constituie aproape într-un studiu de caz asupra mortalității şi a cauzelor acesteia în Cornova, în intervalul menționat. Autorul observă înainte de toate că în localitatea basarabeană „femeile se nasc şi mor într-un număr mai redus decât bărbații, însă mortalitatea lor față de valoarea naşterilor feminine este mai ridicată decât acelaşi raport pentru bărbați"[42], aşezând însă observația sa în context: „Se verifică astfel fenomenul observat atât în Vechiul Regat cât şi aiurea şi care pare că se suprapune unei anumite latitudini, că în structura populațiilor răsăritene numărul bărbaților este, în majoritatea cazurilor, superior celui al femeilor. Acest raport, în Vechiul Regat, după recensământul din 1912, a fost de 1.000 bărbați la 896 femei, sau 1,13 pentru bărbați față de 1 pentru femei. În județul Orhei, după numărătoarea făcută în Basarabia în 1816–1817, acelaşi raport a fost de 1.000 bărbați la 959 femei, sau 1,08 față de 1; iar în Cornova, la mijlocul anului 1931, s-a ridicat la 1000 bărbați față de 958 femei."[43]

[40] I. I. Fărcăşanu, *Din nou cu Popa Zamă*, „Credința", an I, nr. 25, 3 ianuarie 1934, p. 3 şi 7, reprodus în Dimitrie Gusti şi colaboratorii, *Cornova 1931*, ed. cit., p. 473–475. În această lucrare, la pagina 793 apare şi informația-întrebare: „I. I. Fărcăşanu este pseudonim al lui... (?)".

[41] D. C. Georgescu, *Evoluția demografică a satului Cornova 1817–1930*, în Dimitrie Gusti şi colaboratorii, *op. cit*., p. 40.

[42] *Ibidem*, p. 43.

[43] *Ibidem*.

Totuşi, dacă la Cornova şi în general decesele masculine sunt mai numeroase decât cele feminine (pentru că şi naşterile masculine sunt mai numeroase decât cele feminine), există o categorie de vârstă în care situaţia este diferită radical, solicitând, la rândul ei, măsuri radicale: este vorba de grupele de vârstă cuprinse între 13 şi 40 de ani, în care decesele feminine sunt „surprinzător superioare ca valoare procentuală celor masculine”[44]. Observaţia e valabilă pentru întreaga perioadă de timp cuprinsă între 1817 şi 1930. Aflăm imediat şi explicaţia: multe, foarte multe femei mureau la naştere. Iar cercetătorul D. C. Georgescu, care se afla la a şaptea campanie monografică şi era familiarizat cu starea sanitară deficitară a mediului rural, e în măsură să ofere o interpretare a situaţiei: „Aspectul particular al raportului de la 13–40 ani inclusiv arată că decesele de sex feminin sunt mult superioare celor masculine, şi anume, cu: 4,2% pentru grupul de la 13–18 ani; 10,9%, de la 19–24 de ani; 7,8%, de la 25–30 ani; 14,0%, de la 31–35 ani, şi 11,5%, de la 36–40 ani. Pentru justificarea acestui fenomen, trebuie să ne adresăm cauzelor de moarte şi într-adevăr urmărindu-le în registrele bisericeşti de stare civilă, am întâlnit foarte des la coloana respectivă cuvintele: «di prunc» sau «din facere» în cursul celor 114 ani. Diagnoza este deci foarte precisă, dar, fără nicio îndoială, cazurile de moarte datorită sarcinilor vicioase, avorturilor, naşterilor laborioase, complicaţiilor ulterioare, în special febrei puerperale, au fost mult mai numeroase decât s-a declarat şi consemnat în registre. Faptul este perfect explicabil prin ignoranţa populaţiei şi prin condiţiile precare de igienă individuală şi familială etc., dar mai ales se datorează lipsei unei asistenţe pregătite la naştere şi în timpul lăuziei; a empirismului cunoscut şi secular, în locul asistenţei oficiale inexistente. Îmbucurătoare este însă observaţia că aceste importante cauze, arătate mai sus, sunt în continuă descreştere [...] Totuşi, nu trebuie uitat că sexul feminin a plătit un tribut important şi mai plăteşte încă odată cu exercitarea actului firesc al maternităţii, mai cu seamă în momente de criză, cum a fost decada 1911–1920.”[45] Aşezăm în oglindă observaţiile din anii ’30 ale lui D. C. Georgescu cu cele realizate de dr. Iacob Felix pe parcursul secolului al XIX-lea şi publicate în volumul al II-lea al lucrării sale, *Istoria igienei în România*, apărut în 1902: „Puţina îngrijire ce se dă ţărancei la facere şi după facere, supunerea ei la muncă puţin timp după naşterea copilului, o face [fac] de multe ori de timpuriu stearpă, provoacă adeseori moartea ei prematură. Deşi în toată ţara prevalează naşterile masculine asupra celor feminine, deşi prin urmare poporaţiunea de toate etăţile se compune de un număr mai mare de bărbaţi, prin comunele rurale numărul femeilor moarte în vârstă de 16 până la 45 de ani este mai mare decât al bărbaţilor de aceeaşi etate, când femeia este capabilă a naşte copii; în toate celelalte etăţi prevalează la ţară mortalitatea bărbaţilor.”[46]

[44] *Ibidem*, p. 60.
[45] *Ibidem*, p. 60–61.
[46] Dr. I. Felix, *Istoria igienei în România*, partea a II-a, Bucureşti, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, 1902, p. 129.

Aceleaşi cauze indicate de D. C. Georgescu în explicarea proporţiei mari de decese ale femeilor la naştere – ignoranţa sătenilor, condiţiile precare de igienă individuală şi familială, lipsa asistenţei oficiale, înlocuită cu asistenţa medicală empirică –, determină şi dimensiunile impresionante ale mortalităţii infantile în mediul rural, în general, şi la Cornova, în mod particular. Se evidenţiază astfel, în studiul lui D. C. Georgescu, valorile maxime pentru decese în grupele de vârstă până la doi ani, indiferent de intervalele studiate din perioada de referinţă 1817–1930. Astfel, din totalul de 3.219 decese caracterizând cei 114 ani studiaţi, 1.190, adică aproximativ o treime, au avut loc până la împlinirea vârstei de 2 ani: 310 decese la grupa de vârstă 0–6 luni; 490 de decese la grupa de vârstă 7–12 luni; 390 de decese între 1–2 ani[47]. Vom vedea mai târziu pe parcursul acestui studiu de caz – evaluând observaţiile sanitare cuprinse în alte lucrări ale monografiştilor – că erau la Cornova familii în care muriseră 6 copii din 12; sau că Mariei Tacu, de 54 de ani, din localitatea basarabeană, îi trăiau, la momentul desfăşurării campaniei monografice, doar trei copii din cei 16 născuţi (!).

Mortalitatea în raport cu anotimpurile este şi ea studiată (cea mai mare proporţie de decese revenea iernii, urmată de primăvară, vară şi toamnă[48]), dar cercetătorul se opreşte mai detaliat asupra mortalităţii pe luni ale anului, oferind în fiecare dintre cazuri explicaţiile necesare: D. C. Georgescu este deopotrivă medicinist, sociolog şi statistician, iar această triplă formaţie ştiinţifică îl ajută să interpreteze şi să aşeze nişte date – la o adică, seci, tăcute – în context. Potrivit cercetării sale, curba mortalităţii infantile pe luni prezenta „în general un profil caracterizat prin existenţa a trei maxime, şi anume: prima, în luna martie, a doua, în luna august, şi cea de-a treia, constantă ca existenţă, dar mai puţin stabilă în localizare, în luna octombrie”[49]. Cât priveşte maxima lunii martie, ea „este datorată, în primul rând, mortalităţii afecţiunilor pulmonare cronice şi acute, înglobând şi tuberculoza pentru populaţia adultă şi matură, alături de procentul obişnuit şi uşor ridicat, al cauzelor generale de moarte. Se adaugă, la aceasta, mortalitatea infantilă, datorită epidemiilor recrudescente sau cu debit în primăvară, în special tusea convulsivă şi febrele eruptive.”[50] Maxima lunii octombrie, „pe lângă alte cauze mai puţin caracterizate şi afectând populaţia adultă şi matură, este realizată de evoluţia epidemiilor de febră tifoidă, tifosului exantematic şi, în special, primei maxime a evoluţiei epidemiilor febrelor eruptive, caracteristice prin punctul lor de plecare în septembrie, adică odată cu deschiderea anului şcolar”[51].

Cât priveşte maxima lunii august, aceasta era „aproape exclusiv tributară gastroenteritelor sugarilor şi primei copilării, accidental mărită prin epidemiile de

[47] D. C. Georgescu, *Evoluţia demografică a satului Cornova 1817–1930*, *în* Dimitrie Gusti şi colaboratorii, *op. cit*., p. 57.
[48] *Ibidem*, p. 62.
[49] *Ibidem*, p. 65.
[50] *Ibidem*, p. 68.
[51] *Ibidem*.

dizenterie survenite în acest anotimp”[52]. Se revine aici asupra mortalității infantile şi mai cu seamă asupra mortalității infantile prin gastroenterite, „în genere de origine alimentară, dând putința unei reprezentări a condițiilor de igienă şi regimului precar de alimentație în satul Cornova, pentru populația grupelor de vârstă considerate. Este o caracteristică ce ne arată, în acelaşi timp, asupra căror categorii de factori de mortalitate trebuie să se aplice în special efortul unei activități de igienă socială.”[53] Aşezăm aceste observații față în față cu cele aparținând aceluiaşi dr. Iacob Felix, publicate cu treizeci de ani mai devreme, dar rod al vizitelor şi investigațiilor sale în sate, începând cu mijlocul secolului al XIX-lea: „La noi, prin comunele rurale, toate femeile îşi alăptează singure copiii lor, şi cu toate acestea gastro-enterita apare foarte adeseori, chiar în prima lună după naştere, din cauza obiceiurilor vicioase, a îngrijirii rele. Copilul nu este dat la sânul mamei decât obişnuit după 3 zile, şi în acest timp este hrănit cu lapte de vacă, căruia [i] s-a adăugat zahăr şi apă, în lipsă de lapte, cu covrigi mestecați în gura babei care îngrijeşte pe copil şi pe mama lăuză. Foarte adeseori țăranca, pe lângă țâță, dă copilului deja în a doua lună de la naştere covrigi şi bucate mestecate în gură. [...] Înțărcarea se face la țară fără pregătire metodică. Prin sate, numărul vacilor cu lapte este neînsemnat şi numai un număr mic de copii de curând înțărcați sunt hrăniți cu lapte de vacă, şi aceasta numai în timpul de dulce. Copiii abia înțărcați primesc pe lângă lapte, şi în lipsă de lapte, ca şi în timpul de post, ca singură hrană, diferite ciorbe, terci de mămăligă şi bucatele pe care le mănâncă adulții. De aceea se mai ridică mortalitatea copiilor în primele luni ale anului al doilea al vieții, când apare iar gastro-enterita, ca consecința înțărcării pripite şi irațională.”[54]

Partea finală a studiului lui D. C. Georgescu, redactat în urma experienței sale de cercetare în Cornova basarabeană, în anul 1931, are în centrul ei intervalul 1871–1930. Cei şaizeci de ani servesc lămuririi cauzelor de deces pe parcursul timpului în satul din județul Orhei. În absența unor informații clare, concrete, precise despre acestea, monografistul identifică, în urma consultării documentelor găsite la biserica din sat, şase categorii mari de mortalitate, şi anume: „a) mortalitatea infantilă până la 1 an inclusiv, din care s-au eliminat toate cauzele de moarte cauzate de epidemii; b) mortalitatea datorată epidemiilor, socotite global, indiferent de vârstă; c) mortalitatea prin accidente; d) mortalitatea datorită sarcinilor şi complicațiilor post-partum; e) mortalitatea grupelor de vârstă de la 66 ani inclusiv în sus şi f) mortalitatea datorată altor cauze şi grupe de vârstă, decât cele enumerate mai sus.”[55] Aplicând această grilă asupra numărului total de decese din intervalul menționat, cercetătorul e în măsură să ofere următoarele concluzii: „Din cele 2.155 decese înregistrate în perioada 1871–1930, numai pentru 1.026

[52] *Ibidem*.
[53] *Ibidem*, p. 69.
[54] Dr. I. Felix, *op. cit.*, p. 161 şi 172–173.
[55] D. C. Georgescu, *Evoluția demografică a satului Cornova 1817–1930*, în Dimitrie Gusti şi colaboratorii, *op. cit*, p. 69–70.

decese, adică 47,5%, nu se cunoaşte cauza morţii. Restul de 1.129 decese, sau 52,5%, se clasifică, în ordinea valorii procentuale, astfel: 1) mortalitatea datorată epidemiilor, cu 23,4%; 2) mortalitatea până la 1 an inclusiv, cu 17,6%; 3) mortalitatea de la 66 de ani în sus, 8,9%; 4) mortalitatea datorită naşterilor, 1,4%, şi, în sfârşit mortalitatea prin accidente, cu 1,1%. Prin urmare, cele mai ridicate procente le dau primele două categorii şi, în special, epidemiile socotite în totalitatea lor, fapt care nu este lipsit de semnificaţie pentru condiţiile generale de viaţă şi de igienă familială sau publică ale satului Cornova."[56]

Studiul elaborat de D. C. Georgescu – şi având în centrul lui mişcarea populaţiei cornovene în 114 ani – conţine doar câteva detalii privind numărul căsătoriilor în intervalul 1817–1930. Aflăm, de pildă, că existau două maxime covârşitoare în curba căsătoriţilor, şi anume în lunile ianuarie şi noiembrie[57], şi că acestea şi profilul curbei în general puteau fi explicate prin următoarele două cauze: „1) interdicţiile religioase şi 2) ritmul de muncă şi regimul de producţie, condiţionate de mediu şi anotimp; cele dintâi, de ordin spiritual, iar ultimele de ordin economic social."[58]

E sigur însă că monografistul a colectat la Cornova mult mai multe date privind nupţialitatea, date pe care plănuia să le prelucreze şi să le explice într-un articol viitor de sine stătător. Un semn în acest sens ar fi acea observaţie singulară, stingheră, pe care o include D. C. Georgescu în raportul său despre alimentaţie, prezentat în 1935 la Bruxelles şi publicat apoi în „Arhiva pentru ştiinţa şi reforma socială". Observaţia cu pricina ne dovedeşte că existau informaţii cu privire la nupţialitate în carnetul de notiţe al monografistului: „am putut constata în cursul cercetărilor noastre la Cornova că din 1079 căsătorii celebrate în 114 ani, niciuna n-a fost oficiată în decembrie şi doar 4 în martie, în 1919, şi 15 în luna aprilie, adică în timpul perioadelor din an corespunzând marilor posturi prescrise de biserică."[59] Intenţia redactării ulterioare a unui studiu despre nupţialitate în Cornova este însă asumată de monograf ist la finalul articolului privind evoluţia demografică a localităţii. Interesant este totuşi faptul că D. C. Georgescu plănuia să aşeze acest studiu în cadrul mult mai larg al cercetărilor cu caracter antropologic. Aceasta, de vreme ce urma să se ocupe în mod special de căsătoriile cu femei străine de lumea satului şi, prin aceasta, de „socializarea tipurilor biologice în genere"[60]: „[...] ne rezervăm dreptul ca într-un studiu viitor să prezentăm amănunţit şi complet problema nupţialităţii în satul Cornova, analizând în primul rând vârsta soţilor la căsătorie, diferenţa de vârstă între soţi, frecvenţa recăsătoriilor etc., precum şi valoarea şi sensul evolutiv al acestor componente demografice. Cu titlu special, ne vom ocupa, cu acel prilej, de problema încrucişărilor exterioare prin

[56] *Ibidem*, p. 70.
[57] *Ibidem*, p. 45.
[58] *Ibidem*, p. 46.
[59] D. C. Georgesco, *Considérations sur l'alimentation...*, ed. cit., p. 30–31.
[60] Formularea îi aparţine lui D. C. Georgescu.

aportul feminin străin de populaţia satului, aria de răspândire a acestui fenomen, frecvenţa şi proporţia lor în raport cu încrucişările interioare. În categoria unităţilor sociale puţin evoluate, restrânse ca valoare numerică, închegate pe solidarităţi obscure în conştiinţa colectivităţii, dar trainice (tradiţii, instituţii, regim de proprietate etc.), cu tendinţe fireşti de exclusivitate, exogamia (faţă de sat, socotit ca unitate specifică individualizată) constituie un element extrem de important alături de migraţii, de socializare a tipurilor biologice în genere. Studiată la Cornova pe o perioadă de timp suficient de întinsă, ne va servi, împreună cu analiza evoluţiei familiilor originare, drept suport explicativ al tipului sau tipurilor existente şi exprimând populaţia acestui sat. Vom aborda deci, prin acest capitol intermediar, însuşi domeniul particular al antropologiei."[61] Acest studiu nu a mai venit; şi, prin neprelucrarea materialului (urmată de o publicare în gazetele epocii), el s-a pierdut, din nefericire, cu totul.

Dar D. C. Georgescu a studiat în timpul campaniei monografice din anul 1931 şi obiceiurile alimentare ale cornovenilor. Ştim asta nu numai din volumul de memorii al lui Stahl, publicat în 1981[62], ci mai cu seamă în urma citirii articolului *Considérations sur l'alimentation de la population paysanne de Roumanie*, în fapt comunicarea monografistului la cea de-a XII-a ediţie a Congresului internaţional de sociologie de la Bruxelles, din anul 1935[63]. Pentru identificarea datelor privind Cornova, lectura atentă este obligatorie; informaţiile fiind puţine, rişti să le treci cu vederea. Aceasta, pentru că monografistul a ales să aşeze în centrul comunicării sale alimentaţia sătenilor din Drăguş (campania anului 1932); iar datele strânse la Cornova un an mai devreme i-au servit – după cum el însuşi mărturiseşte – doar la verificarea şi compararea celorlalte[64]. Avem însă o certitudine: la Cornova a fost studiat modul de alimentaţie a 12 familii, totalizând 63 de persoane[65]. Dar pentru că Drăguşul anului 1932 „a reprezentat în mod particular obiectul atenţiei şi analizei noastre"[66], nu ştim ce anume e strict specific localităţii basarabene în comunicarea lui D. C. Georgescu. De fapt, credem că la Cornova monografistul a strâns informaţii despre obiceiurile alimentare ale locuitorilor şi a şi fomulat câteva

[61] D. C. Georgescu, *Evoluţia demografică a satului Cornova 1817–1930*, în Dimitrie Gusti şi colaboratorii, *op. cit*., p. 73.

[62] „Încolo, lucrurile s-au desfăşurat normal; sau aproape. [...] D. C. Georgescu ocupându-se tot de problemele demografice şi de cele alimentare", în Henri H. Stahl, *Amintiri şi gânduri din vechea şcoală a „monografiilor sociologice"*, ed. cit., p. 162.

[63] Comunicarea lui D. C. Georgescu la Congresul internaţional de sociologie de la Bruxelles a fost publicată ulterior într-un număr special, în limba franceză, al „Arhivei pentru ştiinţa şi reforma socială" („Archives pour la Science et la Reforme Sociale. Mélanges D. Gusti: XXI ans d'enseignement universitaire", XIII-e Année, I, Bucarest, 1936, p. 2–32).

[64] Rezultatele privind familiile din Cornova „ne-au servit mai degrabă ca termen de comparaţie pentru cele obţinute în cadrul primului sat, care a reprezentat în mod particular obiectul atenţiei şi analizei noastre" (în D. C. Georgesco, *Considérations sur l'alimentation...*, ed. cit., p. 3–4; traducerea din limba franceză ne aparţine).

[65] D. C. Georgesco, *Considérations sur l'alimentation...*, ed. cit., p. 3.

[66] *Ibidem*, p. 3–4.

ipoteze de cercetare; dar abia la Drăguş, în 1932, a realizat un studiu în toată regula. Observația e întărită de faptul că în localitatea basarabeană, cercetătorul a analizat 12 familii, iar la Drăguş, 50 de familii, totalizând 230 de persoane[67].

Totuşi, şi la Cornova, şi la Drăguş, au fost înregistrate pe teren, pentru fiecare familie, următoarele elemente: numărul total al membrilor familiei; sexul şi vârsta fiecăruia; suprafața totală a proprietății agricole a familiei şi, separat, suprafața fiecărei parcele de teren, după felul exploatării agricole; felul, durata şi anotimpul fiecărei munci efectuate în mod individual de către membrii familiei în timpul anului; numărul şi felul animalelor de muncă şi al vitelor destinate tăierii; felul şi cantitatea tuturor alimentelor obținute în urma exploatării agricole familiale pe parcursul unui an; felul şi cantitatea tuturor produselor alimentare achiziționate în mod suplimentar pentru nevoile familiei; felul şi cantitatea produselor transformate în monedă, troc, dar şi produsele date drept plată pentru munci făcute de lucrători străini de familie; felul şi cantitatea produselor alimentare brute (porumb, grâu, cartofi...) utilizate în alte scopuri (cereale, cartofi conservați ca sămânță pentru campania agricolă următoare; cantități consumate de animale..); pierderile înregistrate în cursul diferitelor operațiuni asupra stocului alimentar; stocul alimentar la începutul anului luat spre studiere[68].

Deşi e cert că studiul lui D. C. Georgescu are în centrul său Drăguşul, la fel de sigur este că rezultatele acestuia sunt valabile şi pentru Cornova. Găsim, astfel, de cuviință să redăm întocmai concluziile monografistului cu privire la alimentația rurală: „În concluzie, bazându-ne pe cele constate până în acest moment, putem să afirmăm că regimul alimentar al familiilor țărăneşti studiate de noi este definit de următoarele caracteristici: a) Cantitativ: 1. Rație normală de proteine. 2. Rație deficitară de grăsimi. 3. Rație ridicată de carbohidrați, justificată în mod special prin munca grea, continuă, exercitată în cea mai mare parte a timpului în aer liber. 4. Rația totală de calorii este superioară atât rației teoretice, cât şi celei caracteristice altor categorii de muncitori şi în legătură directă (de cauzalitate) cu munca efectuată. b) Calitativ: 1. Regimul alimentar e deficitar, în urma proporției foarte reduse de proteine de origine animală, proporție cu totul inferioară valorii pe care o presupune un regim echilibrat. 2. Raportul nutritiv (A. Gautier) este inferior celui teoretic şi celor obținute în alte părți de diferiți autori. 3. Acest regim este foarte puțin variat, iar condițiile de preparare a hranei nu sunt dintre cele mai bune.”[69] Vom vedea, aceste concluzii se vor confirma în studiile altor participanți la campania monografică de la Cornova. Iar modul în care şi-au structurat aceştia informația ne lasă să înțelegem că au avut acces chiar la fişele de lucru ale lui D. C. Georgescu.

Înainte de a trece mai departe, o observație se impune: informațiile privitoare la alimentația cornoveană publicate efectiv de D. C. Georgescu sunt, în mod

[67] *Ibidem*, p. 3.
[68] *Ibidem*, p. 5.
[69] *Ibidem*, p. 31.

paradoxal, cu mult mai puține decât cele rămase de la alți monografiști, care nu făceau parte din echipa biologică. E cert că D. C. Georgescu a strâns prin anchetele sale alimentare multe informații utile. Dar, neutilizându-le pentru a scrie un studiu de sine stătător, aceste date privind modul de hrană s-au pierdut. Astfel că amănuntele privind alimentația în satul cornovean vor fi adunate cu precădere din lucrărilor altor cercetători participanți la campania de la Cornova: aceştia oferă, printre altele, chiar şi exemple de meniuri țărăneşti (în zile obişnuite, în zile de Post, în zile de sărbătoare), particularizând şi contextualizând concluziile generale, teoretice, ale lui Georgescu.

5. OBSERVAȚII SANITARE IDENTIFICATE ÎN LUCRĂRILE ALTOR MONOGRAFIȘTI

Xenia Costa-Foru, Ştefania Cristescu şi Ion Zamfirescu nu fac parte, nici la Cornova, nici în celelalte campanii monografice la care participă, din echipa însărcinată cu cercetarea cadrului biologic. Citindu-le însă articolele ştiințifice redactate în urma campaniei din localitatea basarabeană, avem surpriza de a identifica numeroase şi interesante observații cu caracter sanitar, care, adăugate celor strânse de D. C. Georgescu, fac posibilă reconstituirea, în tuşe convingătoare, a portretului sanitar al Cornovei în anii interbelici. Aceasta, pentru că informațiile colectate şi mai apoi folosite de aceştia în studii nu privesc strict anul 1931, ci alcătuiesc o imagine de ansamblu a sănătății satului basarabean în primele decenii ale secolului al XX-lea. În studiile celor trei autori menționați, identificăm, astfel, date esențiale despre alcătuirea familiilor cornovene, despre naşteri şi decese, despre mortalitatea infantilă, despre bolile locuitorilor şi neîncrederea în medicina oficială (şi, în paralel, obişnuința de a se folosi de reprezentanții medicinei empirice; limbajul descântecelor „are pentru țăranul basarabean ceva din sfințenia slujbei religioase aproape", notează Ştefania Cristescu[70]), despre igiena personală, igiena odihnei, igiena locuinței şi a dependințelor, dar şi despre alimentația sătenilor şi a consecințelor pe care le au, din punct de vedere alimentar şi al sănătății, interdicțiile religioase, respectate cu sfințenie aproape în Cornova; vom vedea că mai cu seamă aceste informații concrete, detaliate, despre obiceiurile alimentare ale cornovenilor, le particularizează şi le contextualizează pe cele puține şi fragmentate oferite de D. C. Georgescu în studiul amintit mai sus.

Implicat la Cornova în acțiunea de cercetare a gospodăriilor din localitate, Ion Zamfirescu redactează un studiu consistent, de 40 de pagini (formatul „Arhivei..."), despre gospodăria unei văduve: Maria Tacu, de 54 de ani. Intitulat oarecum modest, dar în ton cu aşteptările ştiințifice ale epocii, *Contribuții la cercetarea unei gospodării țărăneşti din satul Cornova*, articolul se dovedeşte a fi însă mai mult decât o sumă de „contribuții" superficiale, mai mult decât un

[70] Ştefania Cristescu, *Frecvența formulei magice în satul Cornova*, ed. cit., p. 12.

inventar de observații: e o privire detaliată, argumentată, cu chei de lectură şi grile de interpretare, asupra gospodăriei aflate la numărul 209, în comuna Cornova, plasa Țeleneşti, județul Orhei[71]. Aceasta, şi pentru că – după cum remarcă autorul în debutul articolului – „[î]n decursul numeroaselor campanii monografice, planul de cercetare a gospodăriilor a evoluat de la preocuparea pur descriptivă la ceea ce se înțelege în mod obişnuit prin gospodărie, până la cuprinderea, atât sub aspectul static, cât şi dinamic, a întregului proces de viață pe care îl desfăşoară un grup familial, în cadrul gospodăriei respective”[72]. Şi tot în prima parte a articolului identificăm o scurtă prezentare a Mariei Tacu, care să uşureze buna înțelegere a informațiilor care urmează: femeia e văduvă din anul 1925 (de când avea, deci, 48 de ani), după ce o epidemie de febră tifoidă a făcut victimă şi pe soțul ei[73]. Deşi nu e esențială din punct de vedere sanitar, reținem şi informația coborârii femeii pe scara socială, de vreme ce, din neam de mazili, se căsătorise cu Ilie Tacu, din neam de răzeşi. La momentul desfăşurării campaniei, pentru susținerea gospodăriei şi în urma pierderii soțului ei, Maria Tacu muncea la câmp şi țesea pentru oamenii din sat; cei doi copii din gospodărie (al treilea plecase în urma căsătoriei) îşi ofereau, de asemenea, celorlalți săteni ajutorul, contra cost, la muncile câmpului[74].

La rândul său, Xenia Costa-Foru include în teza sa de doctorat, *Cercetarea monografică a familiei. Contribuție metodologică* (elaborată în 1932, în baza cercetărilor de la Nerej, Drăguş, Runcu şi Cornova, dar publicată abia în 1945), o parte consistentă dedicată studiului monografic al câtorva tipuri de familie reprezentative. Cu rol didactic, indicând principiile de lucru în cercetarea monografică a unei familii anume, Xenia Costa-Foru porneşte de la cazul familiei Toader Popa din satul Cornova, care locuieşte la gospodăria cu nr. 118[75]. Paşii de urmat într-o astfel de cercetare sunt ilustrați cu numeroase detalii privind familia Popa, iar dintre acestea noi le extragem pe acelea cu caracter sanitar. O informație esențială e aceea potrivit căreia întâia etapă în cercetarea oricărei familii presupune studierea prealabilă a fişelor de teren întocmite de ceilalți monografişti. Concret: „Să luăm, pentru exemplificare, un caz oarecare. De pildă: familia Toader Popa din satul Cornova, casa nr. 118. Această familie îşi are fişa sa de familie şi foaia economică astfel alcătuită [...]. Însă nu numai cu prilejul statisticei generale se strânge material informativ cu privire la familie, ci, după cum ştim, o serie de alte probleme ale altor echipe de muncă îşi centrează studiile lor tot în jurul vieții de familie. Astfel, echipa care lucrează problema cadrului biologic are, în familie, o realitate de care

[71] Ion Zamfirescu, *Contribuții la cercetarea unei gospodării țărăneşti din satul Cornova*, „Arhiva pentru ştiința şi reforma socială”, an X, nr. 1–4 [ianuarie-decembrie] 1932, p. 480–520, reprodus în Dimitrie Gusti şi colaboratorii, *op. cit*., p. 160–198.

[72] *Ibidem*, p. 160.

[73] *Ibidem*, p. 161.

[74] *Ibidem*, p. 162.

[75] Xenia C. Costa-Foru, *Cercetarea monografică a familiei. Contribuție metodologică*, ed. cit; fragmente din această teză de doctorat – cele privind Cornova – au fost reproduse în Dimitrie Gusti şi colaboratorii, *Cornova 1931*, ed. cit., p. 317–400.

trebuie să ţie seama. Această echipă are şi ea fişe speciale biologice, în care se studiază ereditatea şi aspectul biologic actual al membrilor unui grup familial. Vom avea deci o «fişă biologică» a familiei Toader Popa. [...] Vom avea deci un material destul de bogat, gata strâns de alţii, pe care noi avem datoria să-l avem cu noi, în copie, atunci când pornim la cercetarea familiei alese."[76]

Mortalitatea infantilă: dimensiuni impresionante la Cornova. Deconstruind portretele celor două familii, familia Mariei Tacu şi cea a lui Toader Popa din Cornova, aşa cum apar ele în studiile lui Zamfirescu şi Costa-Foru, le reconstruim doar pe baza informaţiilor cu caracter sanitar în ce le priveşte. Şi extragem în primă fază acele date privind mortalitatea infantilă, recunoscând însemnătatea acesteia în rândul marilor probleme sanitare ale localităţii.

Pe scurt şi foarte sec: Maria Tacu din Cornova a născut 16 copii. Dintre aceştia, în vara lui 1931 îi mai trăiau doar trei; cu alte cuvinte, aproape fiecare sarcină a femeii se soldase, mai devreme sau puţin mai târziu, cu un deces. Astfel, dintre cei 13 copii morţi, niciunul nu depăşise 3 ani de viaţă (iar cele patru perechi de gemeni cărora le-a dat naştere Maria Tacu nu supravieţuiseră mai mult de 2–3 săptămâni). Tabloul morţilor acestei familii, aşa cum e întocmit el de monografistul Ion Zamfirescu, e cu totul înfiorător: „Datele cronologice, marcând evenimentele de natură familială şi biologică în familia lui Ilie Tacu, sunt următoarele: 12 septembrie 1892 – căsătoria lui Ilie Tacu cu Maria Popa; 21 iulie 1895 – moartea fiicei Lisaveta, în vârstă de 2 ani; 4 mai 1897 – moartea fiului Mihaiu, în vârstă de 3 ani; 15 mai 1899 – moartea fiului Isăvii, în vârstă de 3 ani; în anii 1901, 1903, 1904 şi 1906 în patru naşteri consecutive, neobişnuit de grele, s-au născut câte doi gemeni, care n-au trăit decât 2–3 săptămâni fiecare; 10 februarie 1909 – moartea fiului Ion, în vârstă de un an; 10 august 1913 – moartea fiicei Maria, în etate de 6 luni. În octombrie 1926 decedează soţul Ilie Tacu, în urma unei scurte zăceri de tifos, la Spitalul din Coşoveni. A fost îngropat la cimitirul de acolo, autorităţile neîngăduind, din cauza bolii molipsitoare, transportarea cadavrului în satul natal. În fiecare an, la Sâmbăta Morţilor şi la Vinerea Mare, femeia se duce la mormântul lui, ca să aprindă lumânări şi să ardă tămâie, «cum se cade creştineşte la fiecare suflet de om»."[77]

Acest inventar al morţilor trebuie citit în paralel cu o observaţie esenţială a lui Ion Zamfirescu, în care – cu toată obiectivitatea expunerii faptelor – se subînţeleg mirări şi întrebări: „Un fapt demn de remarcat – ce pare a fi o trăsătură spirituală generală a satului – este acela că pentru copiii morţi, chiar pentru amintirea lor, femei Maria Tacu nu are aceeaşi afecţiune ca pentru cei rămaşi în viaţă. Faptul

[76] Xenia C. Costa-Foru, *Studiul monografic al câtorva tipuri de familie reprezentative* (extras din Xenia Costa-Foru, *Cercetarea monografică a familiei. Contribuţie metodologică*, Bucureşti, 1945), reprodus în Dimitrie Gusti şi colaboratorii, *Cornova 1931*, ed. cit., p. 319.

[77] Ion Zamfirescu, *Contribuţii la cercetarea unei gospodării ţărăneşti din satul Cornova*, în Dimitrie Gusti şi colaboratorii, *op. cit*., p. 174.

morții îl privește cu o tărie sufletească care aproape ia forma de insensibilitate sau îmbracă haina unei convingeri cu o cauzalitate complexă, încălcând deopotrivă domeniul economicului şi acela al spiritualului: «Dar nu mi-au murit numai mie; au murit la toți, căci aşa trebuie să fie. Ce mă făceam eu cu 18 copii, dacă ar fi trăit toți şi trebuia să-i hrănesc?».”[78] Dincolo de observația lui Zamfirescu – decesele copiilor sunt privite din punct de vedere economic, „cu ce să-i fi hrănit pe toți?”, şi din punct de vedere spiritual, „aşa trebuie să fie” –, nouă ne atrage atenția prima parte a punctului de vedere al femeii: „Dar nu mi-au murit numai mie; au murit la toți...”, semn că morțile din familia Tacu nu reprezentau un caz singular în sat, ci o regulă; iar oamenii se obişnuiseră cu regula, necutezând să creadă că ar putea fi şi altfel. La momentul desfăşurării campaniei, în 1931, Maria Tacu avea trei copii în viață, mari deja: Vasile Tacu, băiatul cel mare, căsătorit, care nu mai locuia cu familia[79]; Mihai Ilie Tacu, flăcău de 21 de ani, născut în 1910[80]; şi Nadia (Nadejda) Tacu, fiica născută în 1915, „cel mai mic dintre copiii supraviețuitori”[81].

De cealaltă parte, în familia Popa, mortalitatea infantilă nu are proporțiile de mai sus, dar rămâne uriaşă: din cele 12 naşteri ale Catincăi, doar şase copii trăiau atunci când monografiştii au ajuns la Cornova, în 1931. Portretul naşterilor şi morților familiei Popa e completat de informații determinante pentru acel nivel ridicat al mortalității: amândoi părinții sufereau de sifilis. Cercetătoarea Xenia Costa-Foru aduce, astfel, în prim-plan observațiile medico-sociale asupra acestei familii, realizate de echipa biologică din sat: „1. Amândoi părinții, afectați de sifilis. Copiii, nediagnosticați în privința contaminării specifice. 2. Raportul dintre numărul copiilor avortați, născuți morți şi morți în numărul total al sarcinilor, după 23 ani de căsnicie, este egal cu 6/12=1/2, deci mortalitate foarte ridicată. 3. Observând vârsta copiilor morți, observăm că numai un singur copil (Anica) mort a atins o vârstă mai ridicată, adică 8 ani, restul de 5 au murit în vârstă fragedă, sau au fost avorturi şi născuți morți, ceea ce pledează pentru o contractare veche a afecțiunii specifice de către părinți, mai cu seamă că numai copilul sarcinei a patra, Serafim, a izbutit să trăiască, atingând vârsta de 20 de ani la data cercetării. 4. De subliniat că 4 din membrii familiei au suferit de vărsat, fapt care poate fi explicat prin defectuoasa organizare a serviciului sanitar la sate în privința vaccinărilor şi revaccinărilor. 5. Lăsând la o parte mama, observăm că cei trei copii care au suferit de variolă au fost născuți în perioada de turburări sociale, cuprinsă între anii 1916–1923.”[82]

[78] *Ibidem*, p. 174–175. Atunci când îi inventariază, Mariei Tacu îi ies 18 copii născuți la numărătoare; fie cercetătorul a scăpat din vedere două sarcini, fie femeia, în urma atâtor evenimente soldate cu decese, a pierdut şirul lor; caz care ar întări, de altfel, constatarea monografistului, privind tăria sufletească a femeii.

[79] *Ibidem*, p. 176.

[80] *Ibidem*, p. 175.

[81] *Ibidem*, p. 176.

[82] Xenia C. Costa-Foru, *Studiul monografic al câtorva tipuri de familie reprezentative*, ed. cit., p. 348.

Ca şi în cazul familiei Mariei Tacu, găsim necesară inserarea unor informaţii aproape schematice cu privire la componenţa familiei, la numărul de naşteri şi de decese. Doar că, de această dată, construim singuri acest tablou al natalităţii, mortalităţii şi morbidităţii, pornind de la foaia familială biologică, reprodusă întocmai în lucrarea ei de către monografista Xenia Costa-Foru; păstrăm denumirile bolilor exact aşa cum sunt ele redate în fişă:

Catinca şi Toader Popa. Portret de familie[83]

- *Toader T. Popa – născut în 1883. Afecţiuni anterioare: tifus, reumatisme, anemie, degerături. Afecţiuni prezente: reumatism, lucs, Meinicke sau Wassermann pozitiv.*
- *Catinca Porcescu (numele de fată) – născută în 1885. Afecţiuni anterioare: tifus, vărsat, friguri. Afecţiuni prezente: lucs, leucorea, Meinicke sau Wassermann pozitiv.*
- *Alexandra – născută în 1907, decedată până la a împlini o lună (1907).*
- *Anica – născută în 1908, decedată în 1916.*
- *Avort (fată) – în 1910. Catinca explică: „În urma ridicării unor saci pe vremea culesului."*
- *Serafim – născut în 1911; afecţiuni anterioare: friguri.*
- *Ioana – născută în 1913, decedată până la o lună, în 1916.*
- *Un băiat născut mort, în 1914. „Mama l-a simţit mişcând până în ultimul moment. Moaşa zice că a mai svâcnit odată după ce a fost născut dar poate n'a mai putut respira."*
- *Ionică – născut în 1916. Afecţiuni anterioare: vărsat.*
- *Maria – născută în 1918, moartă în 1918.*
- *Evlambia – născută în 1919. Afecţiuni anterioare: vărsat. Afecţiuni prezente: ascarizi.*
- *Ifrim – născut în 1923. Afecţiuni anterioare: vărsat.*
- *Dumitru – născut în 1925.*
- *Gheorghe – născut în 1929.*

Bolile familiei şi lipsa de încredere în asistenţa medicală specializată: „Nu mi-au făcut nic." Aşadar, din cele 12 sarcini ale Catincăi Popa, doar şase copii erau încă în viaţă: în 1931, anul desfăşurării campaniei monografice, Serafim, cel mai mare, avea 20 de ani, Ionică avea 15, Evlambia avea 12, Ifrim avea 7, Dumitru avea 5, iar Gheorghe avea 2 ani. Dincolo de proporţiile mortalităţii infantile, identificăm în tabloul alcătuit mai sus şi bolile familiei Popa şi, deci, bolile întâlnite printre cornoveni în anii interbelici: observăm existenţa (fie ea şi anterioară) a tifosului, a bolilor venerice, a malariei, a vărsatului, dar şi prezenţa ascarizilor, semn al unei igiene individuale şi familiale cu totul deficitare. O altă

[83] Portret întocmit pe baza informaţiilor cuprinse în foaia biologică familială redactată de echipa biologică de la Cornova şi inclusă în cercetarea de doctorat a Xeniei Costa-Foru; noi am avut acces la fişă (şi, deci, la fragmente din teză) în Dimitrie Gusti şi colaboratorii, *op. cit*., p. 350–353.

informaţie interesantă priveşte frecventarea de către cei doi soţi a dispensarului improvizat în sat de către monografişti: „Astfel, din familia Toader Popa, la dispensarul Seminarului de sociologie, Catinca a mers de 5 ori, iar Toader de 6 ori, în interval de 3 săptămâni (pentru injecţii cu neosalvarsan).”[84] Cu toate acestea, încrederea în asistenţa medicală specializată şi în reprezentanţii săi e foarte redusă, aşa după cum se va vedea într-un fragment de conversaţie surprins între cei doi soţi, la întoarcerea de la dispensarul Seminarului:

> „*Inf. Catinca şi Toader Popa (**Catinca se întoarce de la consultaţie medicală. Tace**).*
> *T. Ce ţi-a spus?*
> *C. Mai nimic. (Tăcere).*
> *C. Nu ştie. Nu mi-a făcut nic.*
> *T. Dar pentru ochi?*
> *C. Mi-a dat o sticluţă cu doctorii, a zis să-mi pun câte o picătură etc.*
> *T. Mâna i-ai arătat-o?*
> *C. A văzut, m-a cercetat, mi-a spus că eu înăuntru nu mă pot îndrepta altfel decât să merg la Chişinău – la operaţie.*
> *T. Apoi ăi rămâne şi fără.*
> *C. Da cum, nu vreu, mai bine merg.*
> *T. Da las-că ce ştie ei? Eu n-am fost? Nu mi-au făcut nic!*
> *(**Toader a fost consultat, i s-a luat sânge, i s-au dat doctorii pentru ciuperca de care suferea, i s-au făcut injecţii antisifilitice şi i s-au dat sfaturi pentru reumatism**).”*[85]

Aceste informaţii vor fi aşezate în oglindă – pe parcursul paginilor următoare – cu obiceiul răspândit al sătenilor de a utiliza practicile medicinii empirice; o imagine închegată, semnificativă, a descântecelor şi a „agenţilor magici” din Cornova alcătuieşte în studiile sale cercetătoarea Ştefania Cristescu.

Igiena individuală şi a familiei. Esenţiale pentru cunoaşterea stării sanitare a localităţii Cornova la începutul anilor 1930 sunt şi amănuntele care privesc igiena personală a cornovenilor: acele informaţii cu privire la îmbăierea copiilor şi a adulţilor, intervalul la care se schimbă hainele şi felul în care se spală, existenţa/inexistenţa obiectelor de uz igienic – săpun de casă, săpun din comerţ, albii, perii etc. Am identificat acest tip de informaţie atât în descrierea familiei Popa, cât şi în prezentarea gospodăriei văduvei Mariei Tacu. Şi într-un caz şi în celălalt, situaţia era îngrijorătoare, dovedind lipsa unei educaţii igienice elementare şi, prin aceasta, explicând caracteristicile stării sanitare cu totul deficitare.

[84] Xenia C. Costa-Foru, *Studiul monografic al câtorva tipuri de familie reprezentative*, ed. cit., p. 353.
[85] *Ibidem*.

Ion Zamfirescu a înregistrat conştiincios toate amănuntele privind familia Mariei Tacu, încercând să explice minimumul găsit în gospodărie prin faptul că actele igienice ar presupune cheltuieli noi. Iată: „Capitolul igienei – socotit ca element al consumaţiei familiale – este foarte redus, din cauza unui nivel de viaţă rudimentară, care nu impune necesar, acte şi preocupări igienice susceptibile de crearea unor noi cheltuieli. Rufele, în general primăvara şi vara, se spală fără săpun, aşa încât cantitatea de săpun cumpărat de la târg nu se ridică decât la 2–3 kg anual; se cumpără pe preţul de 40 lei kg. În casă nu se face săpun; această industrie casnică, frecventă în majoritatea satelor, este necunoscută aici. Grăsimea care nu se poate întrebuinţa, seul şi eventual porcii morţi sunt aruncate, pur şi simplu. Săpun de toaletă se cumpără aproximativ o bucată pe an, de la Vlad[86], pe preţul de 20 lei. Procurarea igienică nu există decât într-o formă cu totul rudimentară. Femeia Maria Tacu se spală cu săpun numai duminica şi sărbătoarea; în celelalte zile, atât ea, cât şi ceilalţi nu se spală deloc, nici măcar pe mâini. Pe picioare se spală ori de câte ori apare vizibil nevoia; în general, vara mai des, iarna foarte rar. Baie fac o dată pe săptămână, în albie. Femeile se spală des pe cap, cu leşie sau cu borş de tărâţe; se dă cu gaz ca prezervativ împotriva paraziţilor. Rufele sunt purtate o săptămână; cămaşa e purtată şi noaptea. [...] Unghiile la mână se taie la două săptămâni, iar la picioare mai rar, când se simte vizibil trebuinţa. Iarna se poartă în picioare colţuni de lână – fiecare membru al familiei n-are decât o pereche –, care nu se spală deloc în timpul iernii. [...] Asupra igienei sexuale, atât cele două femei cât şi băiatul au noţiuni rudimentare, aproape inexistente.”[87]

Păstrând rolul didactic al lucrării sale, Xenia Costa-Foru face observaţii similare privind igiena familiei Popa din Cornova: „Ceea ce mai trebuieşte să adăugăm sunt observaţiunile asupra igienii acestei familii. În primul rând, vom observa dacă în acea casă sunt instalaţiuni sanitare, fie şi rudimentare, care permit o viaţă igienică (gospodăria T. Popa nu are astfel niciun fel de construcţie care să servească drept latrină), dacă au băi, lighean, apă în cantitate suficientă, şi mai ales, modul cum aceste îngrijiri trupeşti sunt ţinute în seamă. [...] Astfel, membrii familiei T. Popa se spală săptămânal cu apă rece pe picioare, pe mâini până la cot şi uneori şi urechile. Faţa şi mâinile, în fiecare dimineaţă. Pe câmp, înaintea meselor, nu-şi spală mâinile, decât dacă sunt murdare de mult pământ. Părul, femeile şi-l spală o dată pe săptămână (sâmbăta de obicei), bărbaţii nu. Ei se tund, imediat ce simt că-i «mănâncă în cap». Cămaşa e schimbată o dată pe săptămână. Baie fac într-o albie de spălat rufe. Încălzesc apa şi o îndoiesc cu rece. Asta, în timpul verii, de 2–3 ori. Vara se duc la iaz, rar, de 2–3 ori. «Pe copii îi lai în fiecare sâmbătă.» Pe sub pantaloni poartă izmene, pe care le schimbă tot aşa, săptămânal. Le spală cu

[86] Vlad era un târg din apropierea Cornovei, de unde îşi mai cumpărau sătenii cele necesare. Ion Zamfirescu notează: „târguşorul Vlad, depărtat la 8 kilometri de Cornova, locuit exclusiv de ovrei şi păstrând aspectul tipic al târgurilor de felul acesta” (în Ion Zamfirescu, *Contribuţii la cercetarea unei gospodării ţărăneşti din satul Cornova*, în Dimitrie Gusti şi colaboratorii, *op. cit*., p. 196).

[87] *Ibidem*, p. 187.

apă din fântână. Fac leşie şi cu foarte mult săpun[88]. Pentru toalete corporale, nu întrebuinţează niciodată săpun. Cămăşile le spală cu apă de ploaie. «Se curăţă mai bine aşa.» *Baia copilului.* În primele zile, îi face şi de 2 ori pe zi. După a II-a lună, o dată pe săptămână. Iar peste un an, din când în când. Peste 5–6 ani, nu se mai ocupă de ei, fac baie când au ei gust. Rar de tot. Vara se duc la Ikel, la iaz. Iarna, nimic. Mama-i mai sfătuie, dar ei nici nu vor să audă. *Părerea celor maturi despre această chestiune a îngrijirii corporale trebuie şi ea luată.* Mai mult decât orice observaţie, mai mult decât orice calculare a cantităţilor de săpun consumate în gospodărie, serveşte o declaraţie orală de felul acesteia: «Când eram mic, m-a lăiat mama. Femeile se lau mai des, că pe urmă ajung la povestea D-voastră (adică fac păduchi şi râie). Acu, io nu mă mai spăl. Mai rar» (Toader Popa).”[89]

Aşadar, îmbăierea are loc rar şi fără săpun, care, dacă se foloseşte, se foloseşte numai în timpul duminicilor şi sărbătorilor. Dintre copii şi adulţi, primii sunt spălaţi mai des, de către mame. Mai apoi, cum zice Toader Popa, „io nu mă mai spăl”. Dintre femei şi bărbaţi, Popa zice că femeile s-ar spăla mai des, că altfel ar face „păduchi şi râie”. Nici pentru haine nu se foloseşte săpunul, iar hainele sunt purtate o săptămână înainte de a fi considerate murdare.

Igiena locuinţei şi a dependinţelor. Igiena odihnei. Posibilităţile de aerisire şi iluminare. Ca şi la Nerej, Fundul Moldovei şi Drăguş, de unde deţinem date privind locuinţele (mulţumită aceluiaşi cercetător, D. C. Georgescu, dar şi celorlalţi monografişti care au cercetat gospodăriile rurale), în localitatea basarabeană Cornova e, de asemenea, folosită o singură încăpere pentru locuit şi dormit; în vreme ce odaia mai bună şi mai spaţioasă e păstrată pentru depozitat zestrea şi pentru potenţialii musafiri. Iată, deci, situaţia locuinţei Mariei Tacu, aşa cum este ea descrisă de Ion Zamfirescu: „Casa mare este odaia pe care îndeobşte săteanul n-o locuieşte, ci o ţine ca pe încăperea cea mai curată pe care o foloseşte numai în împrejurări excepţionale sau cu prilejul diferitelor solemnităţi din cadrul vieţii de familie. Foloseşte când ţin praznicele ca odaie pentru petrecere, pentru ţinerea hainelor şi păstrarea zestrei.”[90] Vin şi completările: „Tinda este încăperea de la mijlocul locuinţei, în care pătrunzi direct venind de afară. Are lăţimea de 1,60 m. Foloseşte pentru adăpostit unele merinde şi în special cerealele; tot prin ea se face comunicarea cu podul. Cămara este încăperea cea mai interesantă, prin faptul că în ea membrii familiei îşi petrec tot timpul cât stau în casă, foloseşte ca locuinţă, bucătărie şi atelier de lucru, uneori chiar şi în timpul verei.”[91] E lesne de înţeles că

[88] Ion Zamfirescu susţine, dimpotrivă, că această industrie casnică, facerea săpunului, „frecventă în majoritatea satelor, este necunoscută aici [n.n. – la Cornova]” (*op. cit.*, p. 187).

[89] Xenia C. Costa-Foru, *Studiul monografic al câtorva tipuri de familie reprezentative*, ed. cit., p. 348–352.

[90] Ion Zamfirescu, *Contribuţii la cercetarea unei gospodării ţărăneşti din satul Cornova,* în Dimitrie Gusti şi colaboratorii, *op. cit*., p. 164.

[91] *Ibidem*, p. 167.

în asemenea condiții de supraaglomerare a unei singure odăi, odihna membrilor familiei are mult de suferit. Adăugăm însă aici şi alți factori, care fac ca somnul cornovenilor să fie neodihnitor şi, prin aceasta, nesănătos: membrii familiei Tacu „[n]u se dezbracă noaptea, negăsind sens acestei trebuințe. De multe ori dorm încălțați, vara ca şi iarna. Pe pat nu există decât țoluri a căror singură igienă este scoaterea din când în când la aer şi scuturarea lor de praf. [...] Iarna, ferestrele sunt lipite cu hârtie; aerisirea nu se face aproape deloc, deşi ar fi posibilă pe uşă."[92]

În timpul verii, Catinca şi Toader Popa, alături de cei şase copii ai lor, nu dorm în casă, ci în „cuhnie" (bucătărie) sau pe prispă. Iarna însă, toți cei opt membri ai familiei se înghesuie într-o singură cameră, cea mai mică a locuinței. În casă, soarele intră puțin: geamurile casei sunt mici, iar cantitatea de lumină care ar putea pătrunde totuşi se micşorează din pricina cerdacului cu care e dotată locuința. Iată, pe larg, observațiile Xeniei Costa-Foru: „Îngrijirea casei de locuit are şi ea importanță din punct de vedere igienic. Vom nota deci şi informațiile căpătate în această privință. Astfel, în gospodăria lui Toader Popa, în casa de locuit nu a stat nimeni în tot timpul cercetărilor noastre. Cât este timpul frumos, toți dorm în cuhnie, claie peste grămadă, sau pe prispă afară. Iarna stau în cea mai mică dintre camere, în clădirea cea mare. Care e motivul? «Casa mare (odaia cea mare) se încălzeşte foarte greu.» De aceea, numai când au mosafiri se folosesc de ea. Ferestrele se deschid rar. Soarele bate greu prin geamurile mici, umbrite şi ele de ceardacul din față. În cuhnie, vara, în timpul cercetărilor noastre, aerul era destul de greu. Cu atât mai mult iarna, când «nu se deschid geamurile, că vine frigul». Luminatul cu petrol mai absoarbe şi el din oxigenul din cameră. Se văruieşte de 8–10 ori pe an, în casa unde locuiesc şi unde e bucătăria. Peste an, odăile locuite se văruiesc şi se scutură de 5–6 ori pe an. De măturat, se mătură în odăi o dată pe zi, iar în cuhnie, unde se ia masa, de 4–5 ori pe zi."[93]

Cât priveşte existența în componența gospodăriei a unei latrine, în cazul celor două familii studiate la Cornova lucrurile sunt cât se poate de clare. În cazul gospodăriei văduvei Maria Tacu, „[l]atrină nu există; cea veche putrezind, nu s-a mai construit alta, iar locul a fost astupat"[94]. Iar dincolo, „gospodăria T. Popa nu are astfel niciun fel de construcție care să servească drept latrină"[95]. Se confirmă astfel datele din statistica oficială a Ministerului Sănătății, din anul 1929, cât priveşte locuințele rurale. Potrivit acestora, Basarabia era la momentul cu pricina provincia cea mai săracă în latrine: din totalul de 508.845 de gospodării aflate în mediul rural, numai 167.880 dintre ele (adică 32,99%) aveau în componență o latrină[96].

[92] *Ibidem*, p. 187.

[93] Xenia C. Costa-Foru, *Studiul monografic al câtorva tipuri de familie reprezentative*, ed. cit., p. 354.

[94] Ion Zamfirescu, *Contribuții la cercetarea unei gospodării țărăneşti din satul Cornova*, în Dimitrie Gusti şi colaboratorii, *op. cit*., p. 181.

[95] Xenia C. Costa-Foru, *Studiul monografic al câtorva tipuri de familie reprezentative,* ed. cit., p. 349.

[96] Dr. G. Banu, *Sănătatea poporului român*, Bucureşti, Fundația pentru Literatură şi Artă „Regele Carol II", 1935, p. 123.

Alimentaţia cornovenilor. Interdicţii religioase şi câteva exemple de meniuri întâlnite în satul basarabean. Ne amintim concluziile lui D. C. Georgescu privind alimentaţia celor 12 familii studiate la Cornova, în 1931, şi a celor 50 de familii analizate din acelaşi punct de vedere un an mai târziu, la Drăguş: din punct de vedere cantitativ – raţie normală de proteine, raţie deficitară de grăsimi, raţie ridicată de carbohidraţi; din punct de vedere calitativ – regim alimentar deficitar, dată fiind proporţia redusă de proteine de origine animală, regim alimentar prea puţin variat şi condiţii neigienice de preparare a hranei[97]. După cum vom vedea imediat, aceste concluzii se confirmă în studiul lui Ion Zamfirescu, dar şi în teza de doctorat a Xeniei Costa-Foru. În acest ultim caz, modul în care şi-a structurat cercetătoarea informaţia face evidentă consultarea anterioară a fişelor lui D. C. Georgescu (iar pentru studiul familiei, această procedură era chiar recomandată). Aşadar, în ceea ce priveşte regimul alimentar al familiei lui Toader Popa, „se poate constata, din datele consemnate pe dosul fişei, că acest regim este excedentar în ceea ce priveşte nivelul raţiei calorice, dar deficient din punct de vedere calitativ, mai ales prin proporţia foarte redusă a albuminelor de origine animală”[98]. Pe baza datelor de care aminteşte (că ar fi fost consemnate pe spatele fişei lui Toader Popa), Xenia Costa-Foru realizează o prezentare detaliată a alimentelor consumate în familia studiată: „importanţa aportului caloric în alimentaţia anuală a acestei familii se aşează în ordinea următoare: 1. Cereale (pâine, mămăligă) – 69,94%. 2. Alimente de origină animală – 13,36%. 3. Alcool (vin, rachiu) – 7,30%. 4. Legume – 5,70%. 5. Fructe – 3,70%. Deci, primele două grupe constituie alimentaţia fundamentală. Cât priveşte înseşi principiile nutritive, acestea se clasifică astfel: 1. Hidrate de carbon – 66,85%. 2. Grăsimi (vegetale şi animale) – 14,65%. 3. Albumine – 11,20%. 4. Alcool – 7,3%.”[99] Concret – şi aici se observă cel mai bine influenţa lui D.C. Georgescu – alimentaţia familiei Popa se defineşte prin: „1) raţia medie anuală, în valoare calorică absolută, depăşeşte raţia normală tip (corectată prin coeficienţii de vârstă şi sex), fapt datorit excesului de hidrocarburi; 2) bilanţ deficitar pentru grăsimi; 3) la fel pentru albumine, cu menţiunea importantă a originilor aproape exclusiv vegetale (83,16%); 4) în sfârşit, raţia alimentară majorată nu reprezintă o valoare strict pozitivă, sau este numai aproximativ semnificativă, întrucât aceasta se datoreşte alimentării abundente şi consumării excesive de alcool în timpul iernii, fapt care modifică pozitiv raţia medie anuală, fără un aport nutritiv real, alimentarea rămâne insuficientă tocmai vara, în perioada de muncă şi de pierderi însemnate energetice.”[100]

[97] D. C. Georgesco, *Considérations sur l’alimentation...*, ed. cit., p. 31.
[98] Xenia C. Costa-Foru, *Studiul monografic al câtorva tipuri de familie reprezentative*, ed. cit., p. 348.
[99] *Ibidem*, p. 357.
[100] *Ibidem*, p. 359.

Un alt tip de prezentare a obiceiurilor alimentare – bazat pe exemple concrete; şi cu redarea a câtorva meniuri obişnuite în familie – realizează Ion Zamfirescu, referindu-se la familia Mariei Tacu. Monografistul pleacă de la chestiuni generale: „Hrana oamenilor e compusă din elemente ce se produc în gospodărie, ce se capătă pe calea schimbului în natură şi în sat şi cumpărate pe bani din sat, târg sau oraş. La gospodăria studiată, cele din urmă intră într-o proporţie minimă, aproape inexistentă, după cum se întâmplă la cele mai multe din gospodăriile cornovene."[101] E observată şi evidenţiată apoi însemnătatea interdicţiilor de natură religioasă în viaţa de zi cu zi (şi alimentaţia) cornovenilor: „Se ţin, de către toţi membrii familiei în mod integral, următoarele posturi: postul mare (al Paştelui) – 7 săptămâni; postul Sf. Petre – 1 săptămână; postul Sf. Maria – 2 săptămâni; postul Crăciunului – 6 săptămâni. De asemeni se ţine post în zilele de luni, miercuri şi vineri ale fiecărei săptămâni, cu excepţia acelora când în zilele acestea cade o mare sărbătoare (Crăciunul, Sf. Petre, Sf. Maria etc.)."[102]

Prezentarea câştigă apoi mult în concreteţe:

„Menu-ul [familiei Mariei Tacu – n.n.] este redus şi de cele mai multe ori, nesubstanţial; numai la sărbătorile mari depăşeşte puţin nivelul obişnuit. Mâncărurile sunt gustoase, preparate însă neîngrijit şi în condiţii mediocre de acurateţe şi salubritate. Astfel, câteva exemple de menu-uri caracteristice:

Luni 20 iulie 1931, sărbătoarea Sf. Ilie
1-a masă: pui fript, pâine, 2 zarzăre
2-a masă: castraveţi muraţi, pâine, pepene galben
3-a masă: castraveţi muraţi, colac de grâu (de la un praznic)
Marţi 28 iulie 1931, sărbătoare ţinută: Sf. Chirică
1-a masă: găluşte de păsat, fasole păstăi prăjită în ulei, pâine
2-a masă: castraveţi muraţi, pâine, pepene galben
3-a masă: cartofi, castraveţi muraţi, pâine
Miercuri 29 iulie, zi de lucru obişnuită
1-a masă: supă cu cartofi, pâine, pepene galben
2-a masă: pâine cu ceapă, mere şi pere
3-a masă: pâine cu ceapă, mere

De Crăciun se mănâncă: sarmale cu orez, friptură şi piftie de porc, turte (prăjituri), plăcintă cu brânză şi cu cartofi, pâine. De Paşti: friptură de miel, rasol şi pilaf de găină, ouă roşii, pască şi cozonac (se face numai o dată pe an, la Paşti). În posturi se mănâncă fasole boabe fiartă, bob fiert, cartofi gătiţi cu ulei şi varză murată. Dulceaţă se face 1 kg pe an, numai din struguri. Vin se consumă mult toamna şi iarna; atâta timp cât este – din recoltă -, se consumă fără măsură."[103]

[101] Ion Zamfirescu, *op. cit.*, p. 183.
[102] *Ibidem*, p. 184.
[103] *Ibidem*, p. 185.

Medicina empirică în Cornova. Observaţiile Ştefaniei Cristescu. Cornovenii sunt profund ataşaţi de medicina empirică, iar încrederea lor în vraci şi babe descântătoare e evidentă mai ales în studiile Ştefaniei Cristescu, dar şi în observaţiile lui Henri H. Stahl, cuprinse în volumul de memorii, publicat în 1981, sau – vom vedea – în scrisoarea pe care i-o trimite profesorului Dimitrie Gusti chiar de la Cornova la final de campanie. Studiile redactate de Ştefania Cristescu în urma campaniei cornovene[104] nu tratează în mod direct asistenţa sanitară empirică din satul din judeţul Orhei; dar lasă să se înţeleagă că există un grad ridicat de încredere a locuitorilor în reprezentanţii acesteia. „Este aci [în Cornova] şi un fel de obişnuinţă a oamenilor cu limbajul acesta ce are pentru ţăranul basarabean ceva din sfinţenia slujbei religioase aproape", notează cercetătoarea într-un articol intitulat *Frecvenţa formulei magice în satul Cornova*, publicat în anul 1936, în „Sociologie românească"[105]. Nici nu putea fi altfel, până la urmă: încrederea aceasta în babe descântătoare, în Cornova sau aiurea în Basarabia şi în ţară, crescuse şi căpătase forţă pe parcursul anilor, dată fiind absenţa acută de cadre medicale specializate, de reprezentanţi ai asistenţei sanitare oficiale, mai cu seamă în mediul rural. Potrivit unei statistici prezentate de dr. G. Banu în lucrarea *Sănătatea poporului român*, la începutul anilor 1930, în Basarabia activau numai 161 de medici rurali – adică un medic trebuia să se îngrijească de 16.447 locuitori (!)[106]. Iar Gheorghe Macarie – component, în anii '30, al echipelor de acţiune culturală în sate, care funcţionau sub umbrela Fundaţiei Culturale Regale „Principele Carol" – povestea într-un interviu de istorie orală cum stăteau lucrurile din acest punct de vedere în satul basarabean în care copilărise: „Dacă te uiţi la statisticile din '34, răspândirea medicilor pe ţară este foarte tristă. Dar eu am trăit la ţară şi ştiam că doctoriţa care ţinea de plasa respectivă venea o dată la două-trei săptămâni, sau o dată la lună, pe trăsură, şi traversa satul, şi lumea ştia, şi ieşea la poartă la consultaţie. Cam asta era pe vremea aceea. Aşa era la mine în sat prin '23-'24-'25."[107]

Mai degrabă tehnic, cercetând aria de extensiune a fiecărei formule în grupul agenţilor magici din Cornova[108], altfel spus cât de cunoscute erau diferitele descântece din sat în rândul vracilor/descântătoarelor, studiul Ştefaniei Cristescu poate fi şi trebuie citit şi în cheie sanitară; el conţine informaţii preţioase privind

[104] Ştefania Cristescu, *Practica magică a descântatului de „strâns" în satul Cornova*, „Arhiva pentru ştiinţa şi reforma socială", an X, nr. 1–4 [ianuarie-decembrie] 1932, p. 371–380; Eadem, *L'agent magique dans le village de Cornova*, ed. cit., p. 119–137; Eadem, *Frecvenţa formulei magice în satul Cornova*, ed. cit., p. 11–18.

[105] Eadem, *Frecvenţa formulei magice în satul Cornova*, „Sociologie Românească", an I, nr. 4, aprilie 1936, p. 12.

[106] Dr. G. Banu, *Sănătatea poporului român*, ed. cit., p. 298.

[107] Gheorghe Macarie, *Când am descoperit Fundaţia, aşa mi s-a luminat faţa!*, în Zoltán Rostás, *Strada Latină nr. 8*, Bucureşti, Edit. Curtea Veche, 2009, p. 93.

[108] Ştefania Cristescu, *Frecvenţa formulei magice în satul Cornova*, ed. cit., p. 11; adăugăm aici observaţia monografistei: „Datele numerice ne vor ajuta să determinăm aria de extensiune a formulei în rândul agenţilor magici, şi nu aria ei de circulaţie reală în sat" (*ibidem*, p. 12).

bolile prezente în sat şi întinderea lor, aşa cum sunt aceste boli definite de „agenţii magici" cornoveni. Astfel, dintre cei 87 de vraci şi descântătoare din localitate, 28 ştiau descântecul pentru „deochi"; 21 cunoşteau şi foloseau descântecul pentru „strâns"; 17 cunoşteau descântecul pentru „năjit"; 14, formula magică pentru „orbalţ" (durere de cap, după cum explică monografista); 13, descântecul pentru „hudmă"; tot 13 ştiau descântecul pentru „ursât-frigări"; 12 inşi ştiau formula orală de vindecare a „beşicii-rele"; 10 „agenţi magici" cornoveni cunoşteau şi foloseau descântecul pentru „buba-neagră"; nouă, pentru gâlci; opt, pentru „tătarcă"; tot opt, pentru junghi; şi tot opt pentru „şarpe" (pentru muşcătură de şarpe); şapte, pentru „caiarlâc"; şase, pentru „cel-perit"; cinci, pentru „jolnă"; patru, pentru „baghiţă"; trei, pentru „albeaţă"; trei, pentru „cârtiţă"; doi, pentru „broască"; doi, pentru friguri; tot doi pentru „plânsori"; doi cunoşteau şi descântecul pentru „soare'n cap"; doi, pentru „studniţă"; unul, pentru „descuet" şi unul pentru râie[109]. Acesta este, până la urmă, un tablou extins al celor mai întâlnite afecţiuni medicale în Cornova (căci cum altfel să fi apărut un descântec pentru o anume boală, dacă nu era remarcată o frecvenţă ridicată a ei?). Remarcăm, printre acestea, boala numită „strâns"; Ştefania Cristescu dedică un articol de sine stătător formulelor orale folosite de agenţii magici cornoveni pentru remedierea ei[110]. Dar remarcăm şi existenţa în sat a cazurilor de pelagră; cornovenii şi descântătorii localităţii folosesc pentru descrierea ei aceeaşi formulă – „cel perit" – pe care o folosea în 1836, în teza sa de doctorat, medicul moldovean Constantin Vârnav; aceea era, de altfel, prima menţionare a pelagrăi în Moldova[111].

După cum arăta Ştefania Cristescu în cuprinsul studiului, ea întâlnise la Cornova, pe parcursul campaniei de cercetare, nu mai puţin de „31 forme-tip de descântat propriu-zis (rituri medicale), deci 31 formule orale"[112], fiecare formulă purtând în sat numele bolii pe care o reprezenta. Între acestea 31, trei anume apăreau în „bagajul" de cunoştinţe a foarte multor agenţi magici. Monografista explică: „Frecvenţa lor mare în repertoriu se datoreşte faptului că ele reprezintă cele trei boli de care satul se teme foarte şi anume: spărietul, strânsul şi ursâtul (frigările). Cele două dintâi sunt boli ce ţin mai cu seamă de copiii mici. Pentru ele satul are practici magice de vindecare destul de complicate."[113] La polul opus, din punctul de vedere al frecvenţei în vocabularul/repertoriul agenţilor magici, erau formulele pentru boli „nu prea temute în sat": descântecul pentru „baghiţă", pentru „broască", pentru „ciopârlajiţă", pentru „plânsori" şi pentru „descuet"[114]. Reţinem – pentru frumuseţea exemplului – o formulă-tip care însoţeşte descântecul pentru „bube":

[109] *Ibidem*, p. 11.

[110] Ştefania Cristescu, *Practica magică a descântatului de „strâns" în satul Cornova*, „Arhiva pentru ştiinţa şi reforma socială", an X, nr. 1–4 [ianuarie-decembrie] 1932, p. 371–380.

[111] Dr. I. Felix, *Istoria igienei în România în secolul al XIX-lea şi la începutul secolului al XX-lea*, partea I, ed. cit., p. 191.

[112] Ştefania Cristescu, *Frecvenţa formulei magice în satul Cornova,* ed. cit, p. 12.

[113] *Ibidem*, p. 12.

[114] *Ibidem*, p. 16.

„S'o sculat
Sfântă Măria şe-ai mare
Şi-o făcut
O masă mare,
Şi-o chemat:
Toate buboaile,
Toate beşicuțele,
Toate zgâncuțăle;
Da pe beşica şe-airă
N'o chemat-o.
Da îe di şiudă
S'o uscat,
S'o săcat
Ca petica'n gard."[115]

Interesant e şi faptul că sunt formule care se moştenesc numai în cadrul anumitor familii, trecute fiind „cu sgârcenie, de la unul la altul pe linie de sânge. E cazul descântecului de «muşcătură de şarpe» [...] care se moşteneşte în familia Văscanilor"[116] – aceasta, în opoziție cu descântecul de deochi, aflat la Cornova aproape într-o fază de „vulgarizare"[117], adică de cunoaştere extinsă în rândul agenților magici. Monografista aduce în discuție şi formule provenite din alte sate, cum e cazul descântecelor de friguri sau de „soare'n cap" – durere de cap, care nu reuşiseră încă să pătrundă, la 1931, în „atmosfera magică a satului"[118].

Şi dacă acesta este un articol mai degrabă general despre descântece în Cornova, în integralitatea lor, cu patru ani mai devreme, adică în 1932, Ştefania Cristescu publicase deja un studiu despre *Practica magică a descântatului de „strâns" în satul Cornova*[119], dedicat – aşa cum am anunțat deja – formulelor orale utilizate pentru lecuirea uneia dintre bolile de care se temea cel mai mult satul la începutul anilor 1930: „strânsul"[120]. Din acest text al Ştefaniei Cristescu nu aflăm care e boala pe care sătenii au botezat-o plastic „strâns"; potrivit prof. Sanda Golopenția e vorba despre rahitism[121].

[115] *Ibidem*, p. 15.
[116] *Ibidem*, p. 16.
[117] *Ibidem*.
[118] *Ibidem*, p. 17.
[119] Ştefania Cristescu, *Practica magică a descântatului de „strâns" în satul Cornova*, în Dimitrie Gusti şi colaboratorii, *op. cit*., p. 119–127.
[120] Noi am ales să prezentăm articolele Ştefaniei Cristescu nu în ordinea cronologică a apariției, ci în ordinea logică a tematicii abordate: mai întâi textul mai general, *Frecvența formulei magice în satul Cornova* (publicat în 1936, în „Sociologie românească") şi abia apoi *Practica magică a descântatului de «strâns» în satul Cornova* (publicat în 1932, în „Arhiva pentru ştiința şi reforma socială").
[121] Informație relevată într-o conversație cu prof. Sanda Golopenția, fiica Ştefaniei Cristescu şi a lui Anton Golopenția. De altfel, în volumul Ştefania Cristescu, *Descântatul în Cornova – Basarabia* (Bucureşti, Edit. Paideia, 2003), Sanda Golopenția a publicat integrala dosarului *Magie*, păstrat de Ştefania Cristescu în vederea publicării monografiei Cornova. Dosarul cu pricina conține, astfel, fişe de teren aparținând următorilor: Ştefania Cristescu, Ernest Bernea, Xenia Costa-Foru, Livia Gavăț, Anton Golopenția, Dochia Ioanovici, Ion Ionică, H. H. Stahl şi Emil Turdeanu.

Monografista include însă în studiul său descrieri ale simptomelor bolii, realizate chiar de săteni, amănunte – oferite tot de aceştia – privind momentul anului în care „strânsul" loveşte cu putere sau alternativele pe care le au cornovenii la dispoziție atunci când e nevoie să se descânte de „strâns". Lectura următorului paragraf al articolului ne familiarizează astfel cu semnele bolii; e citat săteanul Costea Popa din Cornova: „«Cunoşti copilu că-i bolnav de strâns că hârcâie, că-i umblă cheptu. Îi iesă cheptu nainte. Iacă, ie aici un flăcău, Micandru, cu cheptu ieşit afară... După ce îi iesă cheptu, i se strâcă osu spchinării şi şade aşa grăbănos. Io chiar am văzut unu la Năpădeni cân-îi rupă osu spchinării; atunci ţâpă el tare, atunci îl doare.» Boala e de două feluri: «strânsu-mic» şi «strânsu-ăl-mare.»"[122] Aflăm apoi, dintr-o prezentare sumară, cine sunt cei care cunosc leacul magic pentru „strâns" în Cornova: „După gravitatea cazului, cornoveanul chibzuieşte la cine să alerge. Se poate duce la «Săvoianca», cea căreia nu-i mai încap în minte copiii pe care i-a scăpat de la moarte, dar tot aşa de bine se poate îndrepta de cealaltă parte a satului, spre «Alixandra-Babii», bătrâna sărmană care numai cu descântece trăieşte. Şi tare rău face cine ocoleşte pe «Botnărița», căci «nimeni nu descântă mai bine ca dânsa în tătă Cornova». Ea a furat descântecele de când avea 25 de ani, de la mama ei, «Catinca lui Ion Pleşca» şi aceasta le ştie de la «Domnica lui Toader Bâzgă», care le auzise «din bătrâni, de cân-s-o făcut Cornova». Nimeni nu ştie însă să spuie vorbele «aşedzat» ca «Spiridon Gogică». A învățat de la o fimeie «din măhală» cu el, «Catinca lu Manoilă Dodon», care a murit, sunt 16 ani de-atunci. L-a învățat femeie pe el ca să descânte copiii, căci de la ea nu le trecea."[123]

Iar din citatul de mai jos aflăm cum apare boala şi, bonus, cum devine la Cornova, pe timp de toamnă, vinul cu piper pavăză şi leac împotriva „strânsului" sau a durerilor pe care le provoacă: „Întrebând pe oricine din Cornova, în ce timp al anului se descântă mai mult, veți obține un răspuns care nu se va deosebi prea mult de cel al «Artinei Botnaru», nora «Jieriței», vestita descântătoare a satului şi a împrejurimilor: «Mai mult s-descântă iarna, că de frig i-apucă pe copchii strânsu. Toamna, nu s-pre bolnăgheşte; c-are jin şi faşe jin cu chiper păn-cân să-mbată şi uită de durere.» Aceasta nu înseamnă însă că numai iarna şi numai copiii se îmbolnăvesc de strâns. Strânsul apucă pe oricine şi oricând. Asta e, că trebuie să cunoşti: «Asta-i boală cumplită şi la copchii, şi la bătrâni. Te farmă ici (arată pieptul), şi-n schinare parcă-ț scoate oasăle»."[124] Mai mult: potrivit Ştefaniei Cristescu, existau la Cornova, pentru descântatul de strâns, două tipuri de practici, pe care sătenii le deosebeau după ritul oral corespunzător: „1. Descântatul cu ajutorul descântecului propriu-zis de strâns, şi 2. facerea «cărticelei»."[125] Şi, în legătură cu aceasta, în Cornova anului 1931 erau 15 femei şi trei bărbați care

[122] Ştefania Cristescu, *Practica magică a descântatului de „strâns" în satul Cornova*, în Dimitrie Gusti şi colaboratorii, *op. cit*., p. 120.

[123] *Ibidem*.

[124] *Ibidem*; sunt citate sătencele Artina Botnaru şi Anastasia Gane din Cornova.

[125] *Ibidem*.

descântau cu ajutorul descântecului propriu-zis de strâns şi două fete şi doi flăcăi care făceau „cărticica"; între aceştia, „[s]pecialişti în «descântecul de strâns» sunt socotiți în sat: «Botnărița», «Săvoianca», «Lixandra-Babii» şi «Spiridon Gogică»; specialişti în cărticică sunt: «Veruța» şi «Irimia lu Mie Rusu»"[126].

Henri H. Stahl a fost şi el interesat de manifestările spirituale din Cornova; interesul său (sau curiozitatea) e evident într-o scrisoare pe care i-o trimite lui Dimitrie Gusti din satul basarabean, unde mai rămăsese câteva zile după încheierea campaniei: „Încolo, domnule Profesor, o duc aici cam singur, dar destul de bine. Şi dacă mi se mai întâmplă să-mi scrântesc, ca săptămâna trecută, un picior, apoi îmbogățesc dosarul magiei cu fişe, căci mă vindec cu pământ de la rădăcină de prun, fiert cu câlțişor de in şi mă las plimbat pe la toate descântătoarele din sat (pe vârstă şi stare socială)."[127] Cu acestea în minte, dar şi cu următoarea remarcă a Ştefaniei Cristescu – „descântecul ce reprezintă o boală temută în sat şi care este ştiut de cât mai puține persoane sau numai de una singură conferă acelora sau acestuia un gen de autoritate socială în sat"[128] – să citim scurta poveste a lui Stahl, cu privire la practica descântatului în Basarabia, cuprinsă în volumul său de memorii publicat în 1981. Rememorarea nu priveşte în mod direct Cornova, ci un alt sat basarabean; nu ştim care şi, până la urmă, nici nu contează. Important e că fragmentul arată extensiunea medicinii empirice în Basarabia interbelică şi forța cu care-şi apărau reprezentanții acesteia cunoştințele, atuurile. Descântătoarele şi vracii n-ar fi renunțat pentru nimic în lume la autoritatea lor în sat; doar perspectiva unui schimb din informații le surâdea, atât. Stahl povesteşte: „Iată, de pildă, cât de grea e pătrunderea tainelor cuprinse în meşteşugul babelor «vrăjitoare», a «zodierilor», a celor care «dau în bobi» şi alții. În ce-i priveşte, credința lor este că orice secret dezvăluit îşi pierde puterea. Meseriile acestea nu se trec decât de la vrăjitor la vrăjitor, de la cel care descântă la cel care, ucenic fiind, urmează a fi el însuşi descântător. Tainele magiei nu se pot deci afla prin procedeul chestionarelor prefabricate. În ce mă priveşte ştiu că am aflat multe simulând că aş fi eu însumi un om cu «puteri» supranaturale. Mă aflam într-un sat din Basarabia, unde trăia o babă, vestită peste şapte sate, pentru darurile ei de fermecătoare. Ca s-o «interoghez», ştiam că ar fi fost zadarnic: nu puteam afla decât banalitățile pe care le ştie toată lumea. Ca să aflu mai mult, am făcut ce am făcut ca să mă fac acceptat de oameni drept «zodier». Având la mine maşina de scris, am început prin a face corespondența celor tineri, scriind epistole după tipicul ştiut, care începe cu «află de la mine că sunt sănătos, care sănătate ți-o doresc şi ție» şi continuă cu ce trebuia: declarații de dragoste, scrisori de ceartă şi alte alea. De aci, am trecut la ghicirea viitorului, în cafea şi cărți. Cu deosebit succes, de altfel, pentru că învățasem câte

[126] Ştefania Cristescu, *Practica magică a descântatului de „strâns" în satul Cornova*, în Dimitrie Gusti şi colaboratorii, *op. cit*., p. 127.

[127] H. H. Stahl, *Scrisoare către D. Gusti*, reprodusă în Dimitrie Gusti şi colaboratorii, *op. cit*., p. 405–406.

[128] Ştefania Cristescu, *Frecvența formulei magice în satul Cornova*, ed. cit., p. 11.

ceva din arta de a trage de limbă pe «client», de la câteva cărturărese, de la care luasem lecţii profesionale. Apoi am trecut la vrăji, până când am ajuns să fiu un concurent serios al babei vrăjitoare oficiale ale satului. Exasperată, a venit într-o bună zi la mine să-mi ceară socoteală. Am căzut la învoială aşa: să plec din sat; dar înainte să-mi spuie pe îndelete secretele ei şi eu să i le spun pe ale mele. Ce mi-a destăinuit ea era prodigios de interesant. Nimeni nu-şi poate închipui cât de complicată este, în caz de boală, punerea diagnosticului a ce i se «făcuse» şi cât de erudit trebuia să fie «desfăcutul» necesar. În ce mă priveşte, i-am spus câte ceva despre apa neîncepută, dar bine clocotită, despre fierberea cuţitelor şi a foarfecilor cu care se taie buricul copiilor (foarfecele de tuns oile, aducătoare de noroc la vite, dar şi de tetanos), şi aşa mai departe, toate însoţite de «vorbe» născocite de mine, fără de care nu aş fi putut fi luat în serios. Sper ca memoria lui Pasteur să nu fie jignită de acest mod – cam straniu – de a face lecţii de asepsie în mediul rural."[129]

6. **DAR CE CAMPANIE NEMAIPOMENITĂ A FOST LA CORNOVA!**

Încheiem acest studiu de caz aşa cum l-am început: cu frânturi de amintiri care reconstituie coordonatele vieţii cotidiene a cercetătorilor lui Gusti la Cornova, mai cu seamă în imediata proximitate a culesului viilor, când întreg satul se alcooliza. Sunt însă, mai degrabă, surse personale (interviuri de istorie orală, o scrisoare), căci acest aspect al vieţii Cornovei, toamna, nu a fost prins în studiile oficiale ale Şcolii, publicate în „Sociologie românească" sau în „Arhiva pentru ştiinţa şi reforma socială". Participantă la campania monografică din localitatea basarabeană, Marcela Focşa rememorează colorat şi vesel săptămânile petrecute la Cornova şi mai ales finalul campaniei. „A fost foarte nostimă Cornova, era un sat de vii. Toamna nu se bea decât vin, apă deloc", mărturisea fosta monografistă într-un interviu de istorie orală acordat sociologului Zoltán Rostás[130]. Pe parcursul interviului, Marcela Focşa va reveni şi va insista asupra imaginii informale a campaniei, semn că veselia aceasta a Cornovei în preajma recoltei i-a molipsit şi pe monografişti: „Dar ce campanie nemaipomenită a fost la Cornova! Acolo, toamna, cum se apropia culesul viilor, toată lumea umbla beată. Şi nu beau decât vin oamenii aceia de acolo. Şi la Cornova erau nişte dealuri foarte plăcute! Şi seara ne duceam... Zizi[131], Harry[132], era Golopenţia[133], nu ştiu mai cine, şi frigeam pui [*râde*], în aer liber. Era foarte plăcut! Era o atmosferă aşa, degajată şi prietenoasă şi veselă."[134]

[129] Henri H. Stahl*, Amintiri şi gânduri din vechea şcoală a „monografiilor sociologice"*, ed. cit., p. 236–237.

[130] Marcela Focşa, *Pe vremea mea fiecare era altfel*, în Zoltán Rostás, *Sala luminoasă. Primii monografişti ai Şcolii gustiene*, ed. cit., p. 124.

[131] Elisabeta Constante.

[132] Harry Brauner.

[133] Anton Golopenţia.

[134] Marcela Focşa, *Pe vremea mea fiecare era altfel*, ed. cit., p. 170.

La rândul său, în aceeaşi scrisoare trimisă profesorului Gusti în 1931 (contemporană, deci, cu campania monografică), Henri H. Stahl făcea observații similare, semn că aspectul satului basarabean, toamna, în vremea culesului, era cu totul diferit de ceea ce întâlniseră monografiştii în cele şase campanii care precedaseră Cornova. Iată: „Viile încă n-au început. Dar oamenii pregătesc de pe acum vin în mici balercuțe, ca să aibe la cules. În sat e o beție generalizată, spăimântătoare. Noaptea satul întreg urlă: cântece monografiste. Se fac şezători de penit pene, de răsărite, de tors, la care particip. Apoi se mai taie flăcăii în cuțite şi vin de mi se jeluiesc. Le dau cu iod şi fac fişe p. moralitate. Satul e deci cu totul altfel acum pe toamnă. Jalnic dar interesant."[135]

[135] H. H. Stahl, *Scrisoare către D. Gusti*, în Dimitrie Gusti şi colaboratorii, *op. cit*., p. 405–406.